

A héber nyelv története

BMA-HEBD-201

Biró Tamás

9. Szociolingvisztika 2
és a középkori héber szociolingvisztikai szemszögből

2020. április 29.

Nyelvpolitika, nyelvtervezés

avagy kommunikáció a királyi rendeletektől az optikai kábelig?

וַיִּשְׁלַח סְפָרִים אֶל-כָּל-מְדִינֹת הַמְּלָךְ

אֶל-מְדִינָה וּמְדִינָה וּמְדִינָה כְּכַתְּבָהּ

וְאֶל-עַם וְעַם כָּל־שׁוֹנוֹ...!

Eszter 1:22 (és máshol)

A kép forrása: Shayna Weiss,
*Shtisel's Ghosts: The **Politics** of
Yiddish in Israeli Popular Culture*

<http://ingeveb.org/blog/shtisel-s-ghosts-the-politics-of-yiddish-in-israeli-popular-culture> (2016. márc. 6.)

Nyelvi tájkép

Forrás: https://s3.amazonaws.com/ingeveb/images/640px-Optical_cable_manhole_cover_in_English_Hebrew_Arabic_and_Russian_in_Tel_Aviv_Israel.jpg

Vö. előző alkalommal:

Arámi a Héber Bibliában: mi a kódváltás oka?

Gen. 31:47aβ:

Jer. 10:11:

מז ויִקְרָא-לוֹ לְבֹן יִגְר שְׁהוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גִלְעָד.
יא כְּדָה תִּמְדוּן לְהוּם אֱלֹהִיא דִּי-שְׁמִיא וְאַרְקָא לָא עֲבָדוּ יִאֲבָדוּ מֵאַרְעָא
וּמִן-תַּחֲוֹת שְׁמִיא אֱלֹהִי.

Dán. 2:4b–7:28:

ד וַיִּדְבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לְמֶלֶךְ אַרְמִית מֶלֶכָא לְעֻלְמִין חַיִּי אָמַר חֲלָמָא לְעַבְדֶּיךָ וּפְשָׂרָא גְּמָנָא.
Ezra 4:8–6:18 és 7:12–26: perzsa korszakbeli hivatalos dokumentumok.

Szociolingvisztika – kódváltás

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

Kódváltás?

- szókézlet?
- szórend?
- kiejtés?
- helyesírás?

שמורה מצה

Over 120 years of Kedusha and the Secrets of Flavor Preserved in this oven

סוד הטעם נשמר בקדושתו בתנור הזה למעלה מ-120 שנה

סוד הטעם, המריקות והמרקם הייחודי - שמור בקדושתו בתנור העתיק זה למעלה מ-120 שנה, שנבנה במומחיות רבה עם כל המידות שנחלתו הדורות הקדומים ועיצב ביקשו לחדר בהם: הגרי"ח זוננפלד זי"ע, הרב מבריסק זי"ע, רבי אהרן מבעלזא זי"ע, - וגדולי ועדיקי הדור שליט"א.

The secrets of flavor, crispness and unique texture - all preserved in this holy ancient oven that was built with great expertise and with all the "Hidurim" that the Gedolim of previous generations prepared for: Rav Zonenfeld זצ"ל, The Brisker Rav זצ"ל, Rav Aharon of Belz זצ"ל and our Gedolim שליט"א.

 בשטמורה מצה All workers have a kosher phone כל המעמקים במלאכת המצות כעלי הכשר כשר	 בשטמורה מצה Crisp Matza with no need for rolling machines מצות מריקות ללא במכשירי ייבוס	 בשטמורה מצה 7 minutes from beginning of kneading until end of baking 7 דקות מתחילת הלישה עד גמר האפייה	 בשטמורה מצה Baking time in Oven-12 Seconds זמן אפיית המצות בתנור: 12 שניות.
---	---	--	---

מאפיית מצות עבודת יד לודמיר - זוננפלד
רחוב חסידי קרלין 4 שכונת בית ישראל ירושלים (סמוך ל...)
כל יום בין השעות 10:00 בבוקר עד 6:00 בערב מוקד הזמנות: 054-8536270

שמורה מצה
בית עבודת יד לודמיר - זוננפלד

Forrás: Facebook, 2020. április.

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

A kind a goldene
(jiddis népdal).

Közli:
Gordon Eleanor
Mlotek és
Joseph Mlotek
(eds.),
*Pearls of Yiddish
Song* (New York:
Workmen's
Circle, 1988).

[84.1.Mlo.1./a]

A KIND A GOLDBENE א קינד א גולדענע

A Golden Child

Humorous song about the struggles a Jewish child in Warsaw must speak. Words by the poet Abraham Haskin (1875-1952). Originally titled "A Kind of a Golden Child in Warsaw in the 1910s" in some collections the song is titled "Yam dray-ayrakhn N" (Three years old-four languages). The song was sung by composer Joseph Mlotek in Warsaw in the 1930s.
Words and melody were published by K. Rozynak in 1973 in Tel Aviv. There the governor is English speaking. A similar melody is used in S. Kaczerginski's 1970 collection of ghetto songs for the song "Tsay nigadein" (Two languages) by Leah Szemik.

A kind iz dos a goldene,
Un shpilt zikh frank un fray,
Un vos far a day-ges hut es dan,
Az yorn hot ee dray?

A goore mit di shprakhn nor,
Shprakhn on a shil,
Yam hot dos kind nor dray,
Un shprakhn hot es fir.

Di mama iz a rusiete,
A Iblishe gemeynt,
Dan redt zi mit im rusian nor,
Azoy iz zi gemeynt.

Di nyanya iz a polishe,
Vi ken zue anderah zayn?
Muz dos kind zikh matern,
Oyl boytrah hulfikh zayn.

Di hobe iz a yidishe,
Un redt mit im chargin,
Dan muz dos kind in nekhplakern
Vi ken es anderah ton?

Der tate iz a tsionist,
Un hot fun Achad Haam,
Muz dos kind boayren im
Un angn im Shalom!

א קינד איז דאס א גולדענע,
אין שפילט זיך פראנק און פריי,
און וואס פאר א דאגערס הוט עס דאן,
אז יארן הוט עס דריי?

א גוורע מיט די שפראכן נאר,
שפראכן און א שיל,
יאמ הוט דאס קינד נאר דריי,
און שפראכן הוט עס פיר.

די מאמע איז א רוסיער,
א איבלישע געמיינטע,
דאן רעדט זי מיט אים רוסיש נאר,
אזוי איז זי געמיינטע.

די ניאנא איז א פאלישע,
ווי קען זי אונדער און זיין?
מוז דאס קינד זיך מאטערן,
אויף בויטראף הילפליך זיין.

די הובע איז א יידישע,
און רעדט מיט אים אונדער,
דאן מוז דאס קינד אין נעכטליכערן
ווי קען עס אונדער טון.

דער טאטע איז א ציוניסט,
און הוט פון אהאד האאם,
מוז דאס קינד בויערן אים
און אנגיין אים שאלום!

Her nor du, mayn Iblee kind,
Me zol zayn lar dir.
Du maynest, az du west upmeanen
Nor mit shprakhn fir?

Men zukht a guvernantke dir,
A daytshve un gerug,
Voshtu kind mayn, oysrakhn
Vi tste-mame klug.

די קינד איז גולדענע און שפילט פריי — וואס מושהס קען עס זיין ווען ער איז בלויז דריי?
די עניין איז מיט שפראכן, אזוי אנדערש, לויט א קינד דריי און שוין שפעטער פיר.
זיין מאמע איז רוסישע, פון ליטווען, אז ער ווערט צו שפראכן מיט אים אין רוסיש. זיין נאמען איז פאליש, וואס קען ער זיין?
די גראנדמאטער איז יידישע און שפראכן מיט אים אין יידיש. אז ער מוז עטערן מיט אים אין יידיש — וואס, וואס ער טוהט? זיין פאטער איז א ציוניסט, א פאלגער פון אהאד האאם! אז ער מוז גרייסען אים מיט "שאלום!"
ליבער, מיין ליבער קינד, איך וועל פאר דיך. דיך דענקסטו דו וועסט אראפגיין מיט נאר דריי? זיינען צו געזוכט געווארן א גערמאנישע גווערנאנטע און דו וועסט אראפגיין אזוי און אזוי ווי די פאטער.

* The name of *Acher Shalom* (1925-1977), Hebrew name and initials.

Tegijem

A kind iz dos a gol - de - ne un shpilt zikh frank un fray, Un
 wa far a day - ges hut es dan se yo - ra hot es dray? A
 un - re mit di shpra - khn nor, shpra - khn on a shil
 Yo - re hot dos kind see dray, un shpra - khn hot es fir.

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

“The Istanbul of my childhood was so multilingual that not to become a linguist would have been impossible for anyone with an ear for language and an interest in figuring out puzzles posed by all those languages and dialects. In my own case, it was German, French, Russian and Yiddish that I was exposed to at home, in addition to the Greek of my nanny and of many neighbors. My cousins had an Armenian nanny. Many acquaintances spoke Ladino at home. It was wonderful to be taken along to my mother’s shopping expeditions, because, depending on the merchant, she would speak a different language: Turkish, Greek, Ladino—and with some, even Russian. It was fun to listen to the two rather different-sounding Yiddish dialects of my grandmothers, one of whom lived with us and the other used to come for a day-long visit once a week. They didn’t like each other very much and so they used to sit and have very polite but very poisonous conversations for hours.”

(A *Linguist List* éves fundraising akciója “Featured Linguist” sorozatából, 2016. Kiemelések tőlem [B.T].
<http://blog.linguistlist.org/fund-drive/featured-linguist-jaklin-kornfilt/>)

Többsnyelvűség, kódkeverés, kódváltás

Javasolt irodalom még:

- Benjamin Harshav: Essay on Multilingualism.

In: Marvin Herzog et al. (eds.), *Eydes*. Tübingen: Niemeyer, 2008.

http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/readings/Harshav_Multilingualism.pdf (jelszó!)

Egy a sok érdekes visszaemlékezés közül a kora huszadik századi közép-európai soknyelvű zsidó közegre.

→ **a több-/soknyelvű környezet, mint a zsidó lét, és igazából az emberiség nagy részének az alapélménye.**

Házi feladat a mai órára

Kódváltás: milyen nyelven beszélnek a következő videókon?

- Tekintse meg a következő dián belinkelt hat videót.
- Határozza meg, hogy az egyes videókon milyen nyelven beszélnek. (Van értelme ennek a kérdésnek?) Írja le egy-két mondatban a benyomásait, megfigyeléseit.
 - Milyen nyelven vagy nyelveken beszél/énekel a film (fő)szereplője?
 - Hogyan „viszonyul” egymáshoz a két nyelv a beszédben/énekekben?
 - Miért „keveredik” több nyelv? Mi a kódkeverés, kódváltás oka/szerepe?

Kódváltás: Milyen nyelven beszélnek?

- Egy dal: <http://www.youtube.com/watch?v=DuTuKufvgO4>
- Még egy dal: <https://www.youtube.com/watch?v=MOsSdezbvul>
- Hetizakasz: <http://www.youtube.com/watch?v=ZnTUGoEmhhA>
- Munkácsi rebbe: <http://www.youtube.com/watch?v=ucL9pM0G7wU>
- Ros hasana: <http://www.youtube.com/watch?v=J2vNRJ2HZ3g>
- Dessewffy utca: <http://www.atv.hu/videok/video-20140606-hetizakasz-2014-06-08>

Kódváltás: Milyen nyelven beszélnek?

- Egy dal: <http://www.youtube.com/watch?v=DuTuKufvgO4>
- Még egy dal: <https://www.youtube.com/watch?v=MOsSdezbvul>
- Hetizakasz: <http://www.youtube.com/watch?v=ZnTUGoEmhhA>
- Munkácsi rebbe: <http://www.youtube.com/watch?v=ucL9pM0G7wU>
- Ros hasana: <http://www.youtube.com/watch?v=J2vNRJ2HZ3g>
- Dessewffy utca: <http://www.atv.hu/video/video-20140606-hetizakasz-2014-06-08>

- Milyen szinten ismeri és beszéli (amúgy) a beszélő külön-külön a két kódot?
- Érzékelik a kódváltást? Tudatos döntés eredménye? Mi a kódváltás oka? Például: a fogalmak pontos megjelölésére való törekvés? (vallási, nemzeti) identitás nyelvi megjelenítése? stílus?
- Létrejön-e új kód a keverés eredményeképpen? Konvencionalizálódik a kevert kód?

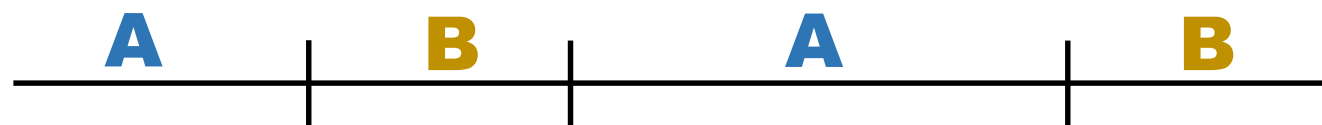
Kódkeverés, kódváltás

- Kód = nyelv vagy nyelvváltozat (dialektus, stiláris változat, stb.).
 - A nyelv funkciója:
 - (1) „Primer” jelentés kifejezése, kommunikációja
 - (2) „Szekunder kommunikáció” és meta-kommunikáció: az üzenethez való viszony, a kommunikáció kontextusához és a társadalmi kontextushoz való viszony...
 - (+) E funkciók betöltésének a hatékonysága
- ⇒ Váltás a kommunikálandó jelentés pontos kifejezése érdekében.
- ⇒ Váltás, mint metakommunikáció: másodlagos üzenet (pl. vallási, etnikai, nemi identitás kifejezése, a beszélgetőpartnerhez való viszony, stb.) kifejezése érdekében.
- ⇒ Váltás a hatékony kommunikáció érdekében: pl. különböző anyanyelvű emberek közt; kétnyelvű emberek közt témától függően.

Kódkeverés, kódváltás

- Kód = nyelv vagy nyelvváltozat (dialektus, stiláris változat, stb.).
 - Mondatok közt.
 - Mondaton belül, mondategység vagy szókapcsolat határánál.
 - Szóhatáron.
 - Szón belül.
- Váltás vagy keverés? Nézőponttól, nyelvészeti elmélettől is függ.

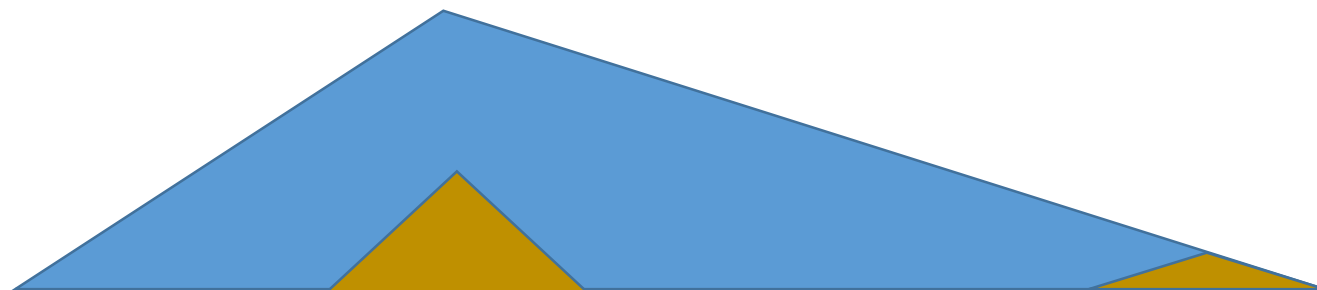
Váltás:

Keverés:

MÁTRIX / KERET KÓD

BEÁGYAZOTT KÓD

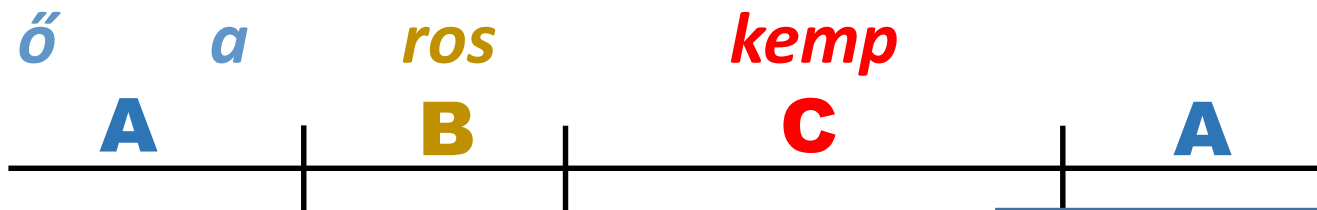
Kódkeverés, kódváltás

[Ő a ros kemp] 'Ő a táborvezető' (Szarvas, 2014. augusztus; vö. שׂאֵר, *camp*)

(Kiejtés: a magyar fonológiának megfelelő hangkészlet, intonáció stb.)

- Váltás vagy keverés? Nézőponttól, nyelvészeti elmélettől is függ.

Váltás:

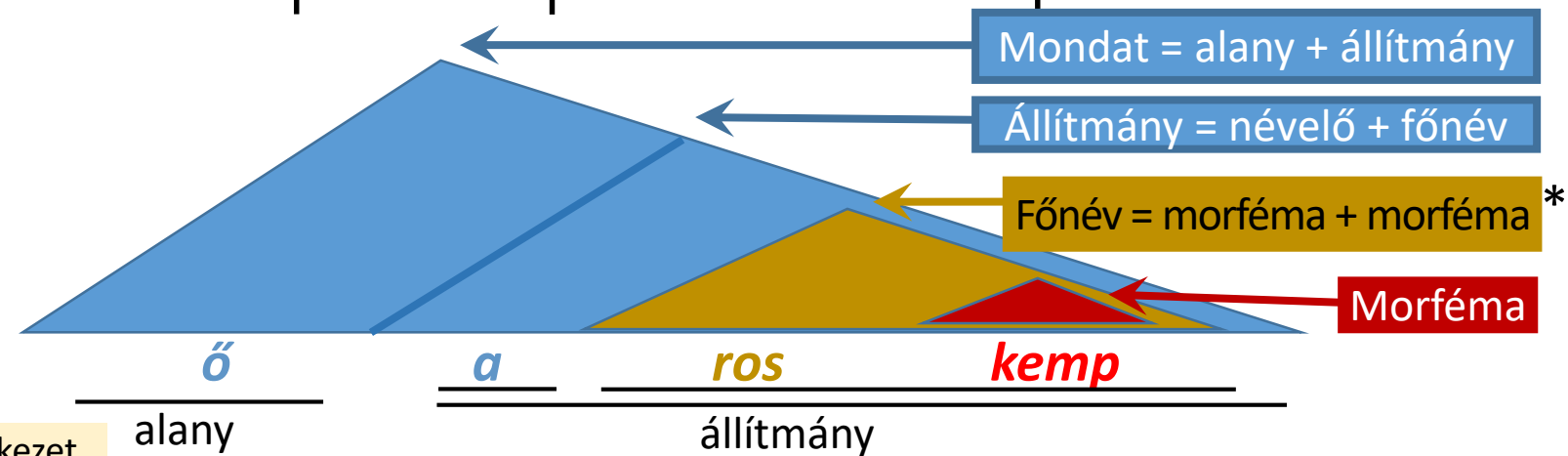

Keverés:

MÁTRIX / KERET KÓD

BEÁGYAZOTT KÓD

BEÁGYAZOTT KÓD

* Constructus szerkezet: szóösszetétel v. birtokos szerkezet.

Kódkeverés, kódváltás

- Kód = nyelv vagy nyelvváltozat (dialektus, stiláris változat, stb.).
- Spontán, kreatív, újszerű keverés (pl. a hallgatót is meglepi)
 - ↔ konvencionalizálódott keverés: a két kód keverésére bevett szabályok.
 - ↔ nem keverés: két kód keverése révén új, harmadik kód jött létre.
Nem is biztos, hogy a beszélők ismerik az eredeti kódokat, azok határait.
- Hol a határ?
 - Idegen szó vs. kölcsönzó.
 - Idegen eredetű szakszókincs (regiszter) vs. idegen szavak használata.
 - Függ attól is, ki a beszélő, ill. ki a hallgató.

Középkori héber:

a legszínesebb korszak

Élő nyelv vagy holt:
hogyan virágozhat egy holt nyelv?

*Élő vagy holt nyelv?
Ha holt, hogyan virágozhat?*

Even-Sosan

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

1. Bibliai héber
2. * Misnai/rabbinikus héber
3. ° Középkori héber
4. ° Modern héber/izraeli héber/ivrit

רצה: פע' רצה סי' 1, חסץ, הואיל. 2, קבל ברצון, נחה דעתו מן-. 3, אהב, חבב. 4, פצה, שלם פצונים, השיב חוב. - [לרצות את-, ב-; רוצה, ירצה]

• נס' נרצה, 1, נתקבל ברצון. 2, נסרע, שלם. 3, שרצו בו. - [להרצות, נרצה, ירצה] • פע' רצה סי' 1, פיס, שדל בדברים טובים. 2, סלק, פרע (רצה את ענשו. - [לרצות את שנות מאסרו]). - [לרצות את-, מרצה, ירצה] • פע' רצה סי' 1, פיס, שדל. 2, הָיָה אהוב ומקבל. 3, הָיָה שבע-רצון, טוב בעיניו. -

חשמל 1, אלקטריות, אחת מצורות האנרגיה שבטבע המתגלית בברק, באור, בחם. במגנטיות ועוד. 2 [במקרא] כנוי למשהו בהיר ומתנוצץ, כעין הברק או זהר האש. 3, מלאך, שרף. - [חשמל-, חשמלים, -לי-]

ערכים וניבים ללא כל ציון - מספרות המקרא.

• (כוכב) - מספרות התלמודים והמדרשים העתיקים וכן מספר בן-סירא ומספרות המגלות הנגזרות (מגלות מדבר-יהודה).

• (סגול הסוף) - מספרות ימי-הבינים (פיוטים, ספרות-המחקר, פרשנות, הספרות הרבנית).

• (עגול) - מן הספרות החדשה (מספרות ההשכלה ועד ימינו), וכן מן העמונות ומן הלשון המדוברת בימינו.

• (מרבע) - מנח לועזי-בינ-לאמי הרווח בספרות.

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

0. * Proto-héber < * proto-kánaáni < * proto-ényi-sémi < * proto-sémi

1. Bibliai héber

1. Preklasszikus bibliai héber

2. Klasszikus bibliai héber

3. Kései bibliai héber

[4. Qumráni héber]

* = hipotetikus, a nyelvtörténész feltételezése, de nincsenek adataink

2. Misnai/rabbinikus héber

1. RH1: tannaitikus korszak

2 . RH2: amórai korszak

3. Középkori héber

(gáoni korszak > középkor > kora-újkor > haszkala)

4. Modern héber/izraeli/ivrit

(haszkala > nyelvújítás > pre-1948 > poszt-1948)

A héber nyelvtörténet négy nagy korszaka

0. Proto-héber: *A családfa: ősök és rokonok?*
1. Bibliai héber: *A Biblia nyelvén beszélt Dávid király?*
2. Misnai/rabbinikus héber:
Hogyan válik egy beszélt nyelv írott nyelvvé?
3. Középkori héber:
Élő nyelv vagy holt: hogyan virágozhat egy holt nyelv?
4. Modern héber/izraeli héber/ivrit:
Szükségszerű, hogy a modern Izraelben héberül beszéljenek?

Az ókorból a középkorba: földrajzi és nyelvi átmenetek

A zsidók által **anyanyelvként használt** nyelvek:

- Tannaitikus kor: misnai héber 1, arámi (és görög)
- Amorai és korai gáoni kor: arámi (és görög)
- Kései gáoni kor és középkor: arab
- A 9-10. századtól kezdve: spanyol, francia, német, stb.

*A héber megszűnik beszélt nyelvnek lenni:
nincs anyanyelvi beszélője, használata csak
bizonyos funkciókra korlátozódik (vö. seprű).*

Középkori héber:

Dead or alive?

Nincs anyanyelvi beszélője,
ugyanakkor ebben a korban van a legtöbb változata:

paradoxon vagy szükségszerűség?

„Dimenziók” *(vö. szociolingvisztika = a nyelvi változatok tudománya)* a középkori héber sokféleségének megértéséhez

1. *Idő (kronológia)*

2. *Tér (földrajz)*

3. *Műfaj*

4. *A szerző anyanyelve*

5. *Mintául szolgáló nyelv*

a gáoni kortól a modern korig,

közösségek különböző kontinenseken:

**a szöveg és az azt létrehozó személy
történelmi-társadalmi kontextusa**

az írott nyelvelmékek kontextusa

**a szöveget létrehozó személy
nyelvi kompetenciái**

Középkori héber: változatok

Első dimenzió: **idő**

- **Gáoni korszak**: kb. 600 – 1038, *Babilónia/Irak*
+ *Bizánc*: Palesztina, Dél-Itália stb.
- **“Klasszikus” középkor**: 10–13. század:
Spanyolország & Észak-Afrika ; Franciaország & Németország
- **Késő középkor, reneszánsz**: 14–16. század
Új helyek: pl., Dél-Franciaország / Provence, Itália...
Lengyelország & Litvánia
1492 után: Cfát / Safed Palesztinában, Balkán, É-Afrika stb.
- **Kora újkor, barokk**: 17–18. század
Lengyel területek, Prága, Amszterdam, Itália, Theszaloniki...

Középkori héber: változatok

Második dimenzió: **földrajz**

- „Askenáz”: kb. “a keresztény világ”
 - “**Askenáz 1**” (10–14 sz.): Németország (& Észak-Franciaország)
 - “**Askenáz 2**” (14. századtól): Lengyelország (& Litvánia)
 - “Askenázi diaszpóra” (1648-49 után): Amszterdam... USA, Izrael...
- „Szefarad”: kb. “a muszlim világ”
 - Spanyolország → 1492 után: Mediterráneum + Amszterdam, London...
- „Közbülső” területek: Itália, Provence, Balkán stb.
- „Periférikus” területek: Jemen, Perzsia, Közép-Ázsia stb.
- Karaita közösségek; szamaritánus közösségek; stb.

Középkori héber: változatok

Harmadik dimenzió: **műfajok**

- Költészet

- Pijjutok = liturgiai költészet; zmirot = para-liturgikus dalok
- Szekuláris költészet

- Próza

- Vallásos irodalom: kommentárirodalom (Biblia és Talmud), halákhikus kódexek, responsumok, misztikus irodalom...
- Egyéb próza: történetírás, útleírások, folklór...
- Filozófia, tudományok: orvostudomány, csillagászat, nyelvészet...
- Fordításirodalom: a fenti műfajok [judeo-]arabból, latinból...

- Magán dokumentumok (pl. üzleti levelezés)

Középkori héber: változatok

Negyedik dimenzió: **a szerző anyanyelve**

- Késő ókor: arámi vagy görög
- Kora-középkortól kezdve: arab, judeo-arab
- Középkorban: judeo-nyelvek,
pl. jiddis, judeo-újlatin nyelvek, ladion, judeo-perzsa stb.
- 19. századtól: (irodalmi) német, magyar, holland, angol, francia...

Középkori héber: változatok

Ötödik dimenzió: **mintául szolgáló héber**

- Bibliai héber
- Misnai héber
- Talmudi héber-arámi kódváltás
- Tibbonita héber:

12–13. század, Provence: Ibn-Tibbon fordítócsalád.

+ **erősebb** vs. **gyengébb** anyanyelvi hatás.

+ **konzervatív** vs. **innovatív** nyelvhasználat.

Középkori héber: példa

Rasi kommentárjai:

- A Bibliához: tiszta héber, rabbinikus (midrási) nyelv

ובשכבך - יכול אפילו שכב בחצי היום תלמוד לומר ובקומך.
יכול אפילו עמד בחצי הלילה, תלמוד לומר בשבתך בביתך ובלכתך
בדרך. דרך ארץ דברה תורה, זמן שכיבה וזמן קימה:

Germanic V2?

- A Babilóniai Talmudhoz: héber-arámi kódváltás.
„Véletlenszerűen kevert nyelv”? Nem! Általában héberbe
beágyazott arámi szavak, kifejezések, mondategységek, idézetek.

Középkori héber: szókincs, nyelvújítás

Igény új fogalmak kifejezésére, különösen filozófiai és tudományos szövegekben.

Lehetséges megoldások:

- Bibliai és rabbinikus héber szavak jelentésmezejének szélesítése.
- Ritkán használt bibliai szavak (hapaxok) felélesztése (új jelentéssel).
- Arab (vagy latin) kifejezések tükörfordítása.
- Arab (vagy latin) szavak átírása héber betűkkel.
- Létező gyökök és létező miskálok eddig nem használt kombinációja.
- Teljesen új szavak kitalálása.

Különböző szerzők és fordítók különböző megoldásai közül melyik él tovább, melyik marad fenn? Népszerű szerzők, művek nagyobb hatása? Modern héber melyiket veszi át?

Különböző hatások a középkori héberben (MedH): *nyelvi szintek szerint*

- Fonetika-fonológia: különböző kiejtési hagyományok.

Ld. *Encyclopaedia Judaica*, 2nd Edition, vol. 16, táblázat pp. 556–557.

http://birot.web.elte.hu/courses/2016-semi/readings/Pronunciations_of_Hebrew.pdf

- Morfológia: BH minta (pl. תּוֹרָה) vagy RH minta (pl. לִיְקוּם)?
- Szintaxis, szemantika: sok esetben az anyanyelv hatása.
Például: szórend, egy-egy szó vagy kifejezés szemantikai mezeje.
- Lexikon (szókincs, kifejezések): a tanultsági szint szerepe (mely szövegeket ismeri a szerző a legjobban? például Tóra, hétköznapi liturgia...); valamint ld. a következő diát is.

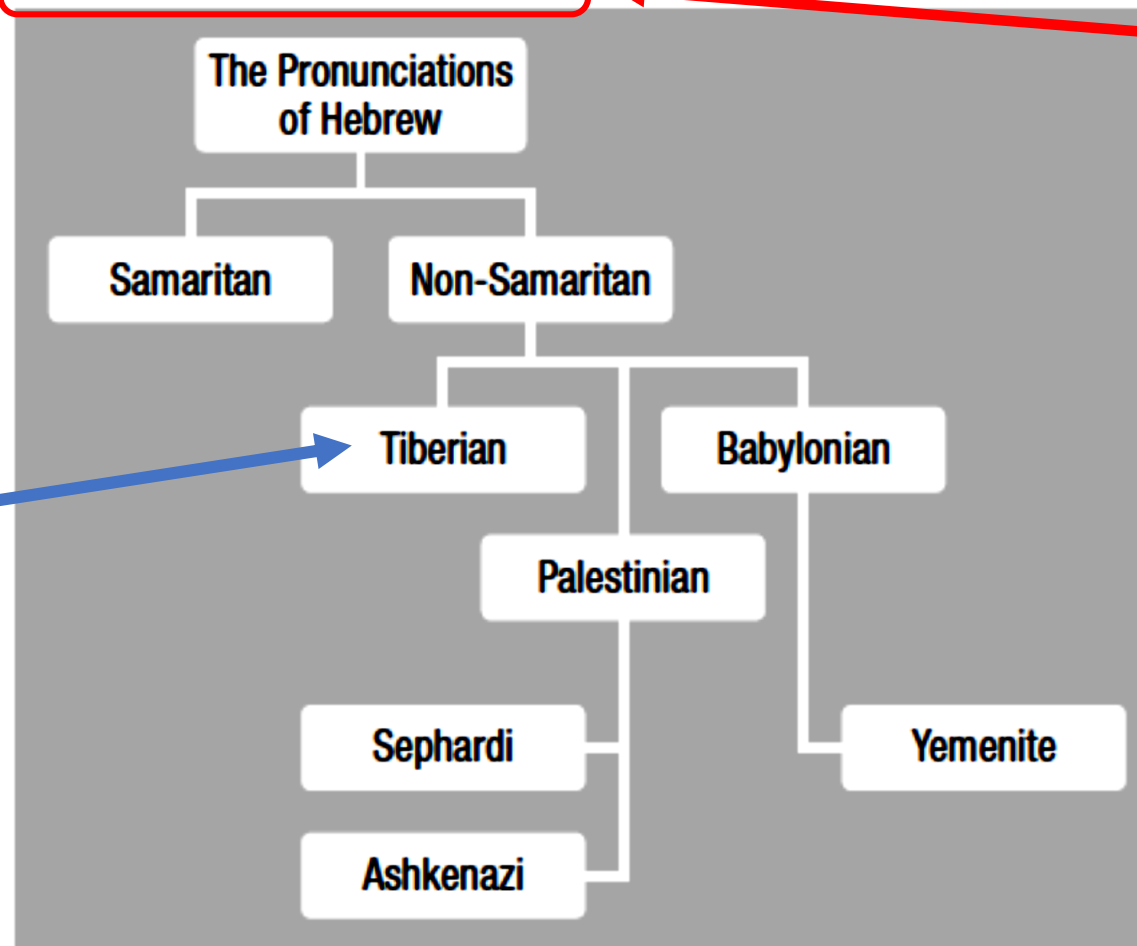
Askenázi kiejtések magyarországi zsinagógákban

	magyarországi standard neológ	németes	ortodox	„polis” („lengyel”)
<i>kamec</i>	[o]	[o]	[o]	[u]
<i>ħolem</i>	[aj]	[au]	[oj]	[oj]
<i>tav dages</i> <i>nélkül</i>	[sz]	[sz]	[sz]	[sz]
<i>surek, kibbuc</i>	[u]	[u]	[ü]	[i]
<i>céré</i>	[é(j)]	[é]	[é(j)]	[áj]

Kiejtési hagyományok

(Forrás: Encyclopaedia Judaica)

Table 1. Historical classification

Vö. diakrón szemlélet:

történeti leszármazási családja – mint csoportosítási módszer.

a tiberiási héber olyan kiejtési hagyományra épül, amely ma már nem létezik...

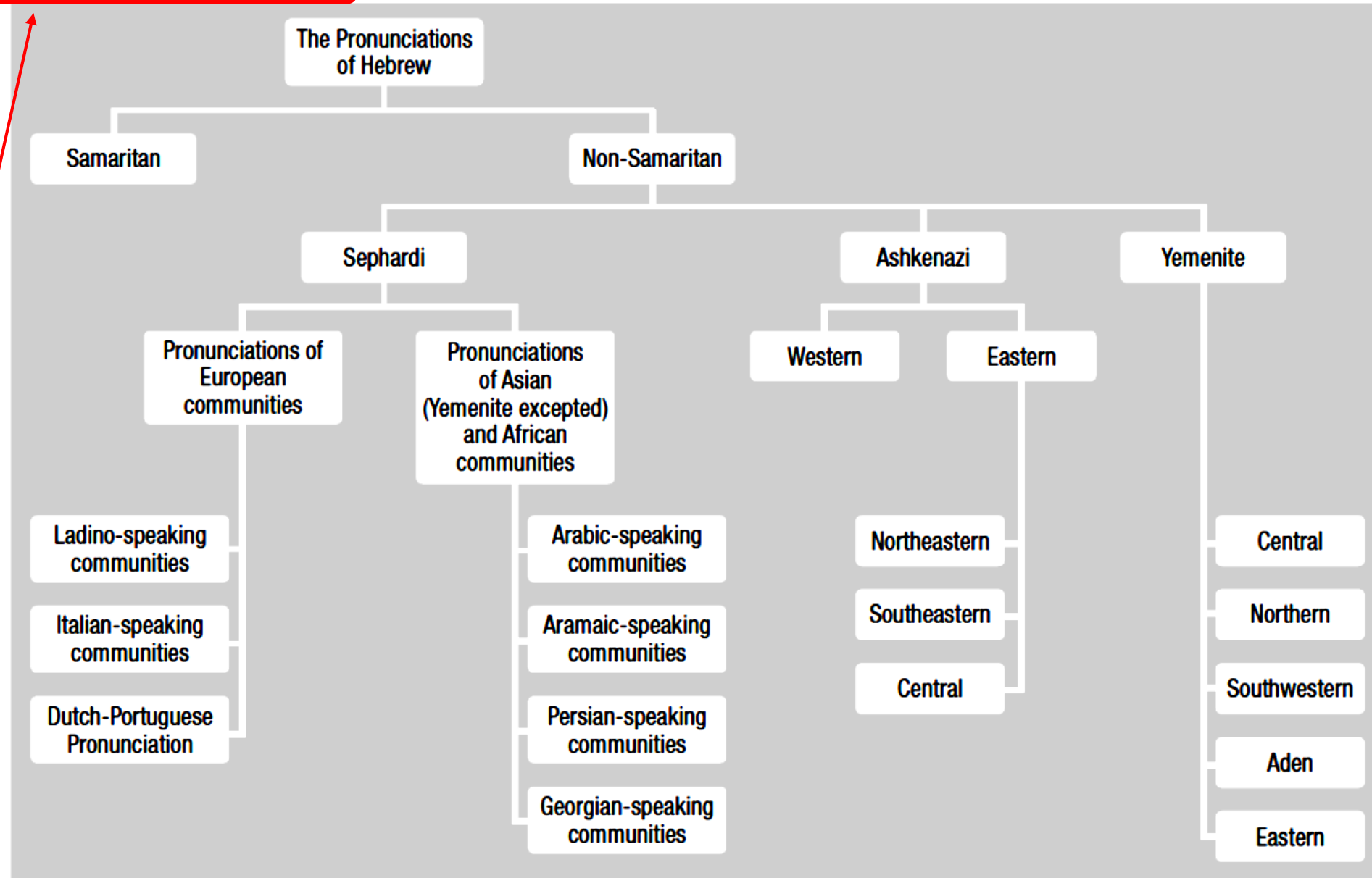
Kiejtési hagyományok

Table 2. Present-day classification

(Forrás:
Encyclopaedia Judaica)

A mai (20. századi)
kiejtések
csoportosítása

Vö. szinkrón szemlélet
mint csoportosítás.

A héber középkori kiejtési hagyományai

- Szamaritánus kiejtési hagyomány (szamaritánus héber: önálló nyelv ISO-639-3 szerint).
- A tiberiási maszoréták kiejtése? (Például *kamec* = [ɔ] ?)
- Babilóniai kiejtési hagyomány
→ különböző jemeni hagyományok (min. öt különböző).
- Palesztinai kiejtési hagyomány →

- Szeárd hagyományok: hollandiai portugál, ladino nyelvű mediterrán, arab nyelvű, perzsa nyelvű, stb. közösségek.

- Askenázi hagyományok: kelet-európai vs. nyugat-európai:

Ḥolem: [o, o:] > nyugati askenázi [ɔw],
magyar[ɔy], lengyel [oy], belorusz [öy], litván [ey]

Kamec: [a:] > [o:], de lengyel [u:]

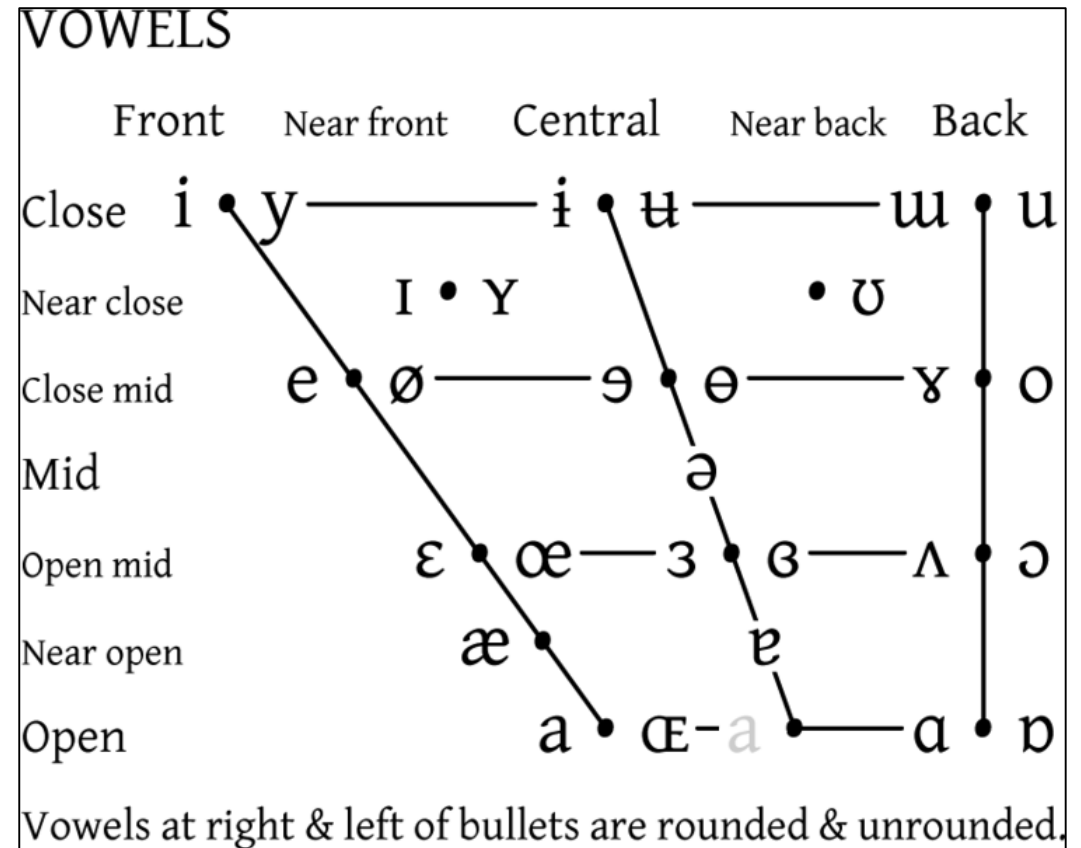
Kubuc, suruk [u] > nyugati askenázi [u], nyugati magyar [ü],
keleti magyar [ɯ], lengyel [i].

Céré: [e:] > [e:], de lengyel [ay].

A héber középkori kiejtési hagyományai

Palesztinai kiejtési hagyomány → askenázi hagyományok:

Ḥolem: [o, o:] >	nyugati askenázi	[ɔw]
	magyar	[ɔy]
	lengyel	[oy]
	belorusz [öy] =	[øy]
	litván	[ey]
Kubuc, suruk [u] >	nyugati askenázi	[u]
	ny. magyar [ü] =	[y]
	keleti magyar	[ɯ]
	lengyel	[i]

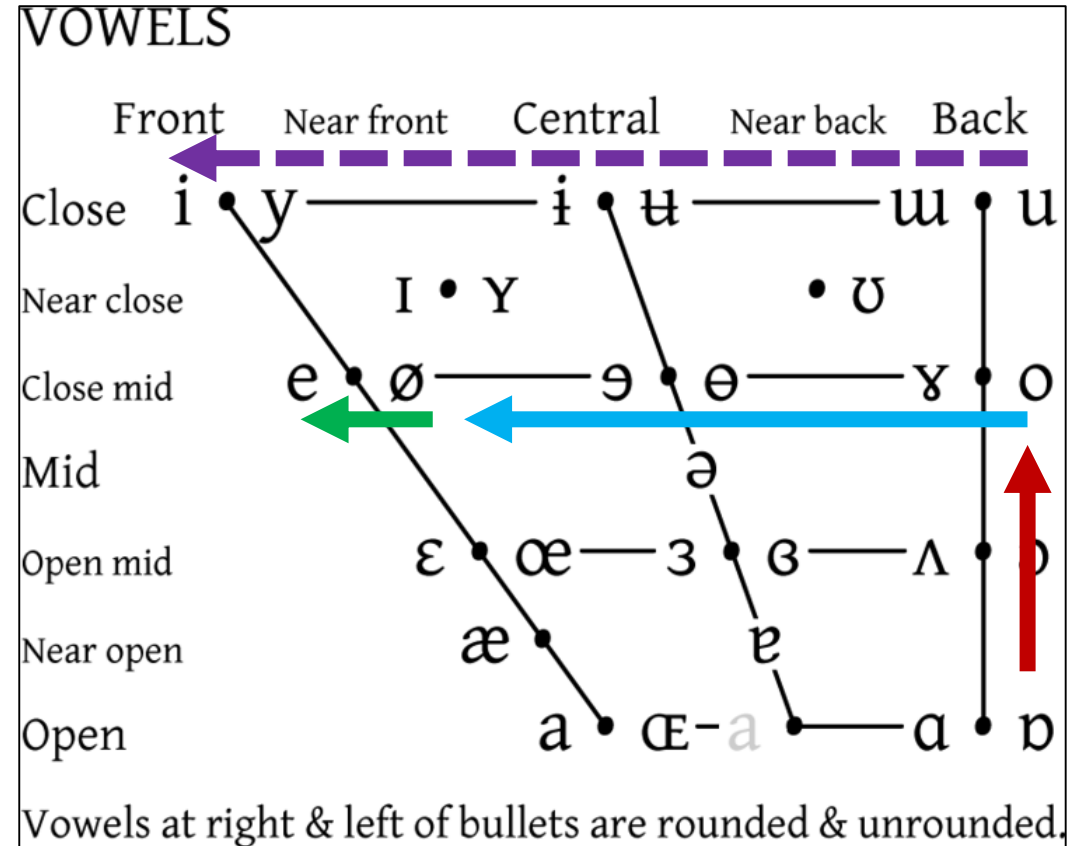

Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5a/IPA_vowel_chart_2005.png

A héber középkori kiejtési hagyományai

Palesztinai kiejtési hagyomány → askenázi hagyományok:

Forrás:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/en/5/5a/IPA_vowel_chart_2005.png

A mai nap kérdése:

Élő nyelv vagy holt:

hogyan virágozhat egy holt nyelv?

Mivel nincs olyan beszélőközösség, amelyben természetes módon (anyanyelvként) beszélnék, ezért számos dimenzió mentén (beszélőnként, helyzetenként) korlátlan számú nyelvváltozata jöhet létre.

„Nagyon kései középkori héber”?

- Feliratok hagyományos-vallási kontextusban, egészen a 20. századig.
- Szókincs és kifejezések hagyományos forrásokból,
- pl. liturgia, Héber Biblia, rabbinikus irodalom.
- Diaszpóra-kontextusra jellemző kódváltás.
- Rabbinikus és középkori héber nyelvtani jellegzetességei (például *nitpael*).
- (Ma ilyen kontextusban már inkább L2 IH = izraeli héber idegen nyelvként?)

Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

„Nagyon kései középkori héber”?

למזכרת נצח

עבור נשמות יהודי באיא-מארע וסביבותיה שנתקרבו על
במתי אש על ק"ה ונפלו חלל בידי הפשיסטים בחרב
ברעב ובכל מיני מיתות אכזריות בשנת תש"ד לפ"ק
תנצב"ה

Örök dicsőség a fasizmus áldozatául esett zsidóknak!
A fasiszták által 1944 évben eldeportált Nagybánya
és vidéke elpusztult és eltűnt zsidóságának emlékére.

Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

„Nagyon kései középkori héber”?

nitp^ʿael

Alapvetően magyar nyelvű közösség, de románul írja át.

למזכרת נצח

עבור נשמות יהודי באיא-מארע וסביבותיה שנתקרבו על במתי אש על ק"ה ונפלו חלל בידי הפשיסטים בחרב ברעב ובכל מיני מיתות אכזריות בשנת תש"ד לפ"ק תנצב"ה

Vö. U-netane tokef, bibliai gyökerekkel

Örök dicsőség a fasizmus áldozatául esett zsidóknak!
A fasiszták által 1944 évben eldeportált Nagybánya és vidéke elpusztult és eltűnt zsidóságának emlékére.

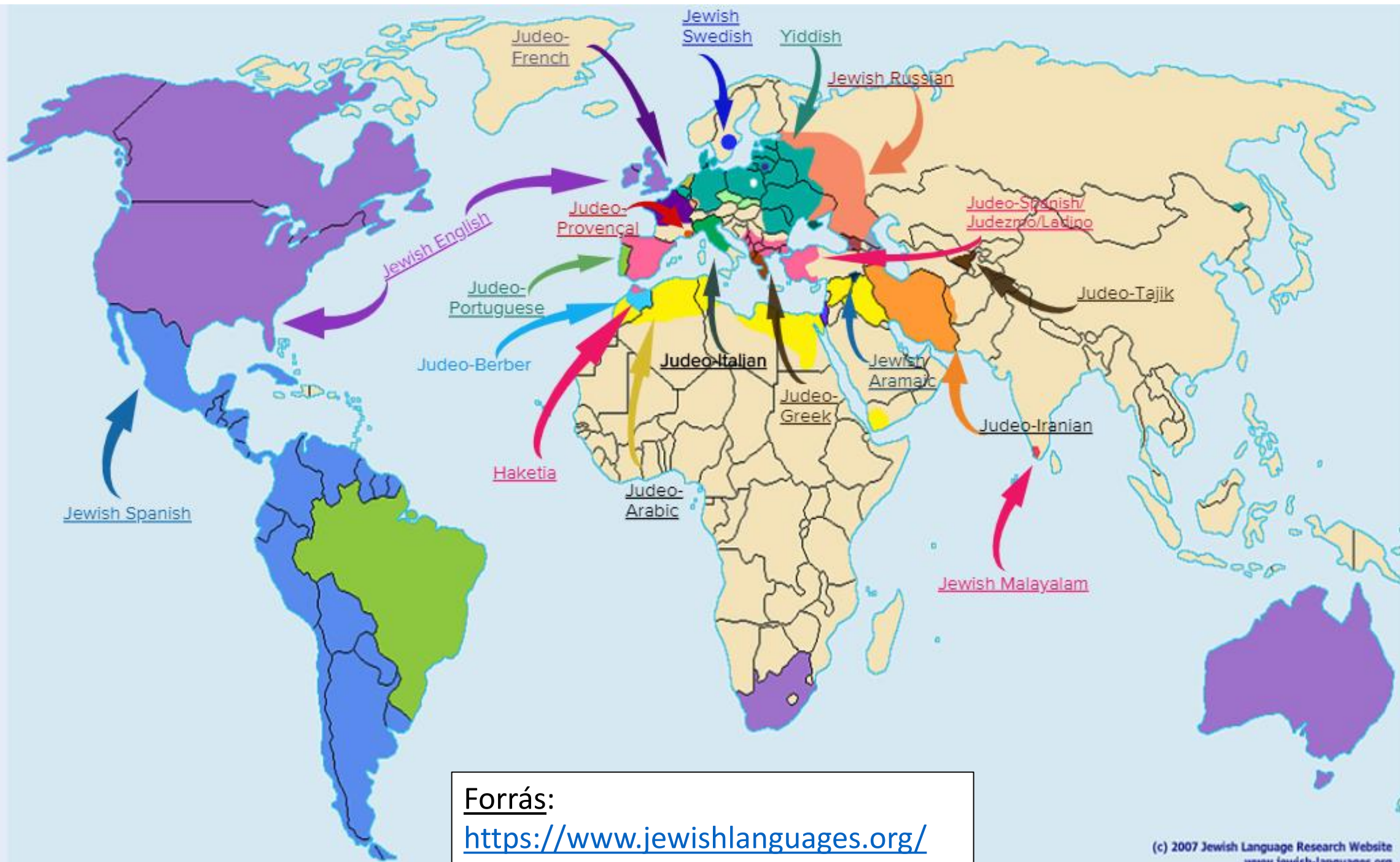
Zsinagóga fala, Nagybánya (Baia-Mare).
Fotó: Bányai Viktória, 2016.

A judeo-nyelvek

(avagy zsidó nyelvek)

A zsidók valódi nyelvei?

Forrás:
<https://www.jewishlanguages.org/>

Judeo-nyelvek

Létezik-e *judeo-magyar*?

Hol a határ vicc és komolyság között?

ללא חומר משמר וצבעי מאכל
יצרן: בורסודי זולדסג - אס גיאומולקספלדולגוזו
קפט. 4251, הג'וסמסון, פטופי יו 78 סז, הונגריה.
יבואן: תומר ייבוא ושיווק מזון (1983) בע"מ,
קיבוץ כפר המכבי. טל. 04-8455707. ת.פ. 964372

Magyar héber betűkkel – de attól még nem judeo-magyar!

Judeo-nyelvek

Judeo-angol, 2016.

Send a Kvitel Service

Kevarim.com will begin offering to send a Kvitel to some of the Kevarim listed on our site. We are in no way saying that certain Kevarim are or are not more chushuv then others. The Kevarim that are listed are either more convenient or are more frequented by some of our chaverim. If you visit any Kevarim regularly and would be willing to be mezakeh the oilam by taking Kvitlech, please [contact us](#). To send a Kvitel please use the following form.

Note: *When writing a kvital it is the accepted practice to specify your full Hebrew (if available) name and your Mother's full Hebrew (if available) Name.*

Example: Yaakov ben Rivkah(יעקב בן רבקה) or Dinah bas Leah (דינה בת לאה).

Judeo-nyelvek és kódváltás

From the Ashkenazi Artscroll Siddur
(Mesorah Publications Ltd, 1997, pp. 620-621.)

GOTT FUN AVROHOM

In some communities, women recite the following before Havdalah. See commentary.

נָאט *God of Abraham,* of Isaac, and of Jacob, protect Your people, Israel, from all evil in Your praise — as the beloved, Holy Sabbath takes leave — that the coming week may arrive to bring perfect faith, faith in scholars, love of and attachment to good friends, attachment to the Creator, Blessed is He, to have faith in Your Thirteen Principles, and in the complete and close Redemption, speedily in our days, in the Resuscitation of the Dead and in the prophecy of our teacher, Moses, peace is upon him.*

Master of the universe, since You are the One Who gives strength to the exhausted — give Your beloved Jewish children the strength to praise You, and to serve only You and no other.

May this week arrive for kindness, for good fortune, for blessing, for success, for good health, for wealth and honor, and for children, life, and sustenance, for us and for all Israel. Amen.

נאט פון אברהם

In some communities, women recite the following before Havdalah. See commentary.

נָאט פון אַבְרָהָם און פון יִצְחָק און פון יַעֲקֹב, בָּאֵהִיט דײַן פֿאָלק
יִשְׂרָאֵל פֿון אַלֶּעם כּײַזײַן אײַן דײַנעם לױב, אַז דער לײַכער שַׁבָּת
קוֹרֵשׁ גײט אַנױעק, אַז דײַא נױאך זאַל אונז קומען צו אַמוּנָה שְׁלִימָה, צו
אַמוּנַת חֲכָמִים, צו אַהֲבַת וְדְבוּק חֲבָרִים טוֹבִים, צו דְבִיקוּת הַבּוֹרָא בְרוּךְ
הוּא, מֵאַמּוּן צו זײַן בְּשִׁלְשָׁה עֶשְׂרֵי עִיקָרִים שְׁלָה, וּבְגֵאוּלָּה שְׁלָמָה
וְקִרְוָה בְּמַהְרָה בְּיָמֵינוּ, וּבִתְחִילַת הַמַּתִּים, וּבְנִכּוּצַת מֹשֶׁה רַבֵּינוּ עָלֵינוּ
הַשְּׁלִים.

רבונו של עולם הוא ביסט דאך הנותן ליעף כח, גיב דיינע ליבע
אידישע קינדערלעך אויך כח דייך צו לויבן, און דייך צו דינען און
ווייטער קיינעם נישט.

און דייא נואך זאל אונז קומען צו חסד, און צו מנוח, און צו כרחה,
און צו הצלחה, און צו גזונט, און צו עושר וקבוד, און צו בני חיי ומזוני,
לנו ולכל ישראל. אמן.

Judeo-nyelvek: mitől judeo-nyelv?

- Zsidók által **beszélt** nyelv?

Sok nyelv, amit zsidók beszélnek, nem különbözik a környezet nyelvétől!

- Héber betűkkel **írt** nyelv?

A nyelv nem függ attól, milyen betűkkel írják le!

(Pl. Maimonides irodalmi arab nyelven, héber betűkkel ír: ez már judeo-arab?)

- Zsidók által használt, jellegzetes – mások nyelvétől eltérő – **nyelvváltozat**

gyakran hangtani, alaktani, mondattani jellegzetességekkel

- zsidók mint társadalmi csoport → szociolektus
- zsidók mint vallási csoport → “religiolektus”
- zsidók mint etnikai csoport → “etnolektus”

*Leglátványosabb:
héber eredetű
(+arámi + más
judeo-nyelvek)
szókincs*

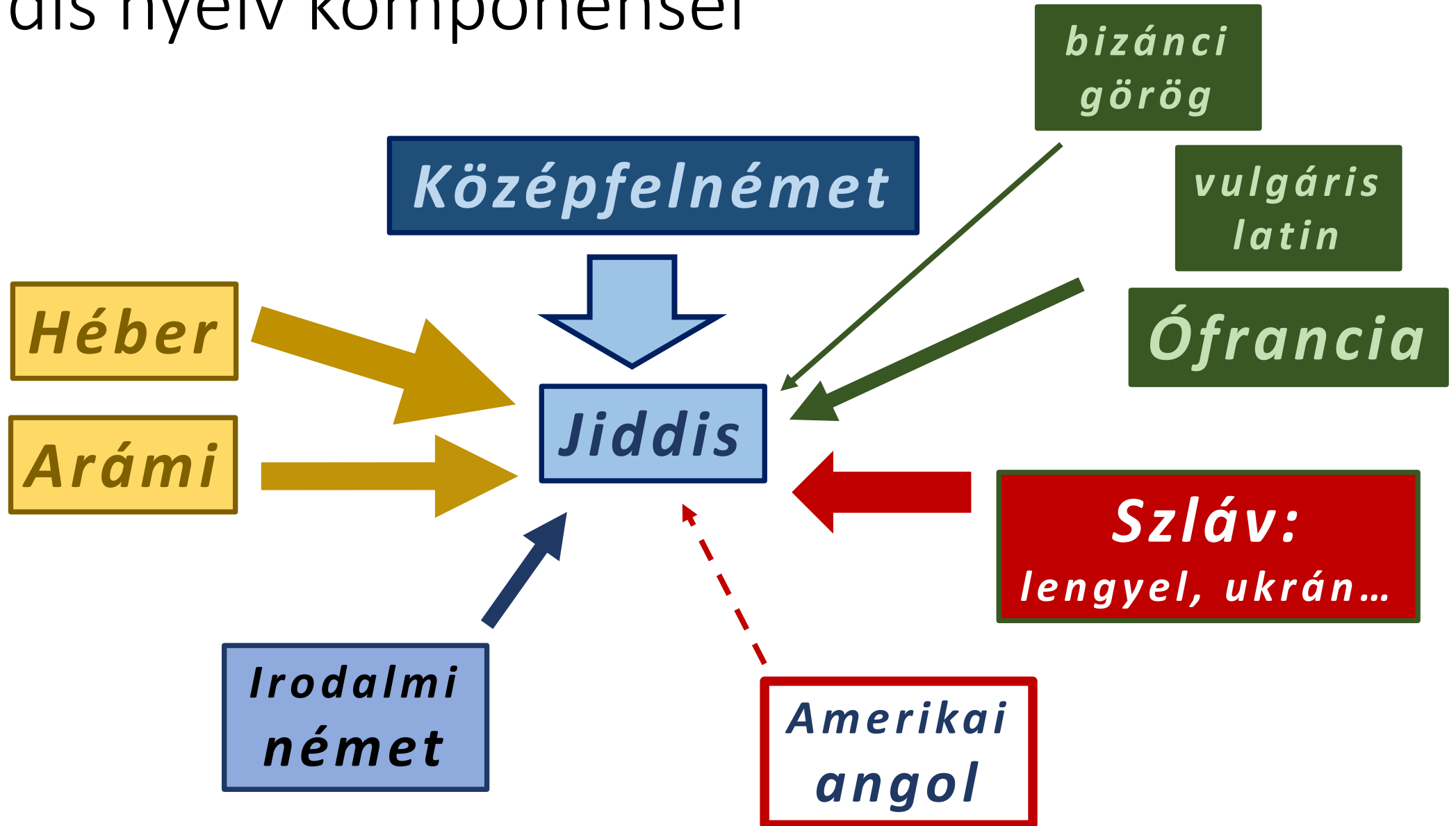
Az ún. *zsidó nyelvek* nyelvi jellegzetességei

Regiszter: önmagában kevés ahhoz, hogy külön nyelvről vagy nyelvváltozatról beszéljünk?

- Szókincs:

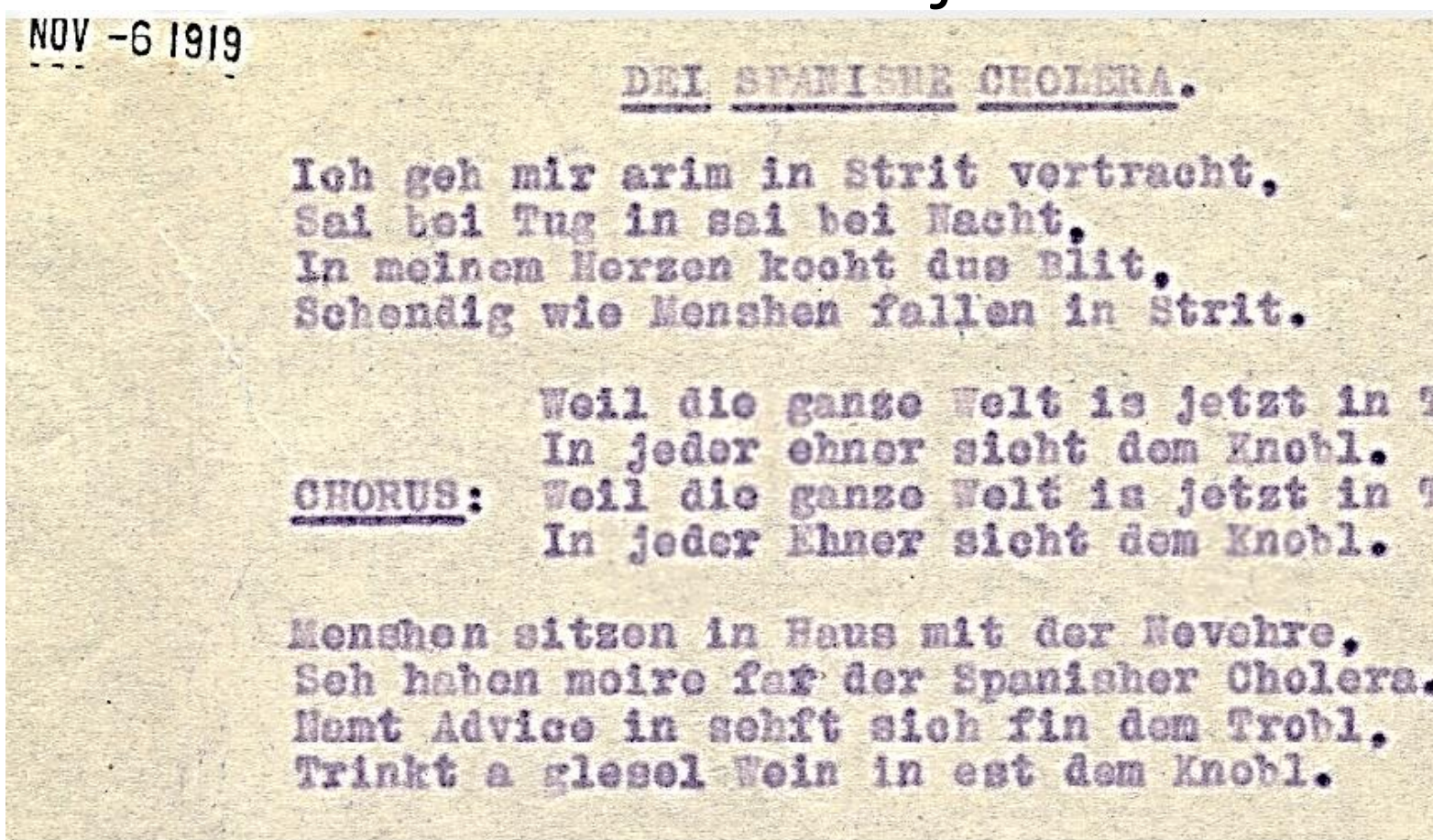
- Héber eredetű **regiszter** (szakszókincs) a zsidó vallás és kultúra fogalmaihoz.
- Héber-arámi eredetű szavak és kifejezések más téren is.
Pl. jiddis *levone* ‘hold’, *kholem* ‘álom’.
- Más zsidó nyelvekből. Pl. ófrancia > jiddis *bentshn* ‘áldást mond’. Pl. jiddis > Yinglish.
- Kisebb-nagyobb fonológiai, morfológiai, szintaktikai eltérések a – standard-irodalmi, ill. a beszélt-dialektális – nem-zsidó változathoz képest.
- Ortográfia: leggyakrabban héber betűkkel írják.
- *Displaced dialectalism*: X hely dialektális jellemzői Y hely zsidó közösségének a nyelvét jellemzik, mert múltban migráció X-ből Y-ba (pl. judeo-arab, judeo-olasz).

A jiddis nyelv komponensei

Példa: jiddis Amerikában

די שפּאַנישע כאָלערע

גיי איך מיר אַרום אין **סטריט** פֿאַרטראַכט,
גיי איך סײַ בײַ טאָג און סײַ בײַ נאַכט,
גאַט, ווי אין האַרצן מײנעם קאָכט דאָס בלוט,
אוי, ווען איך זע ווי מענטשן פֿאַלן אין דע **סטריט**.

ווייל די גאַנצע וועלט איז יעצט **אין טראָבל**,
און יעדער איינער זוכט דעם קנאָבל.

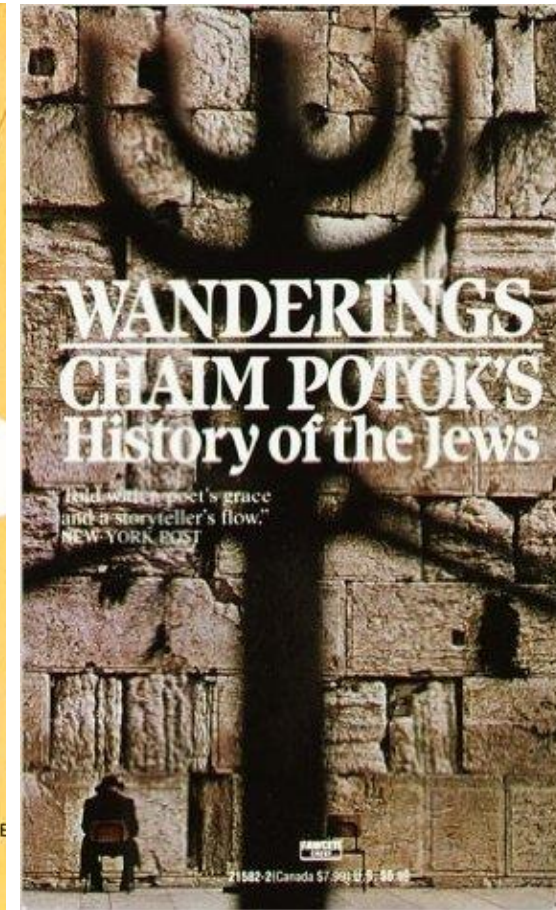
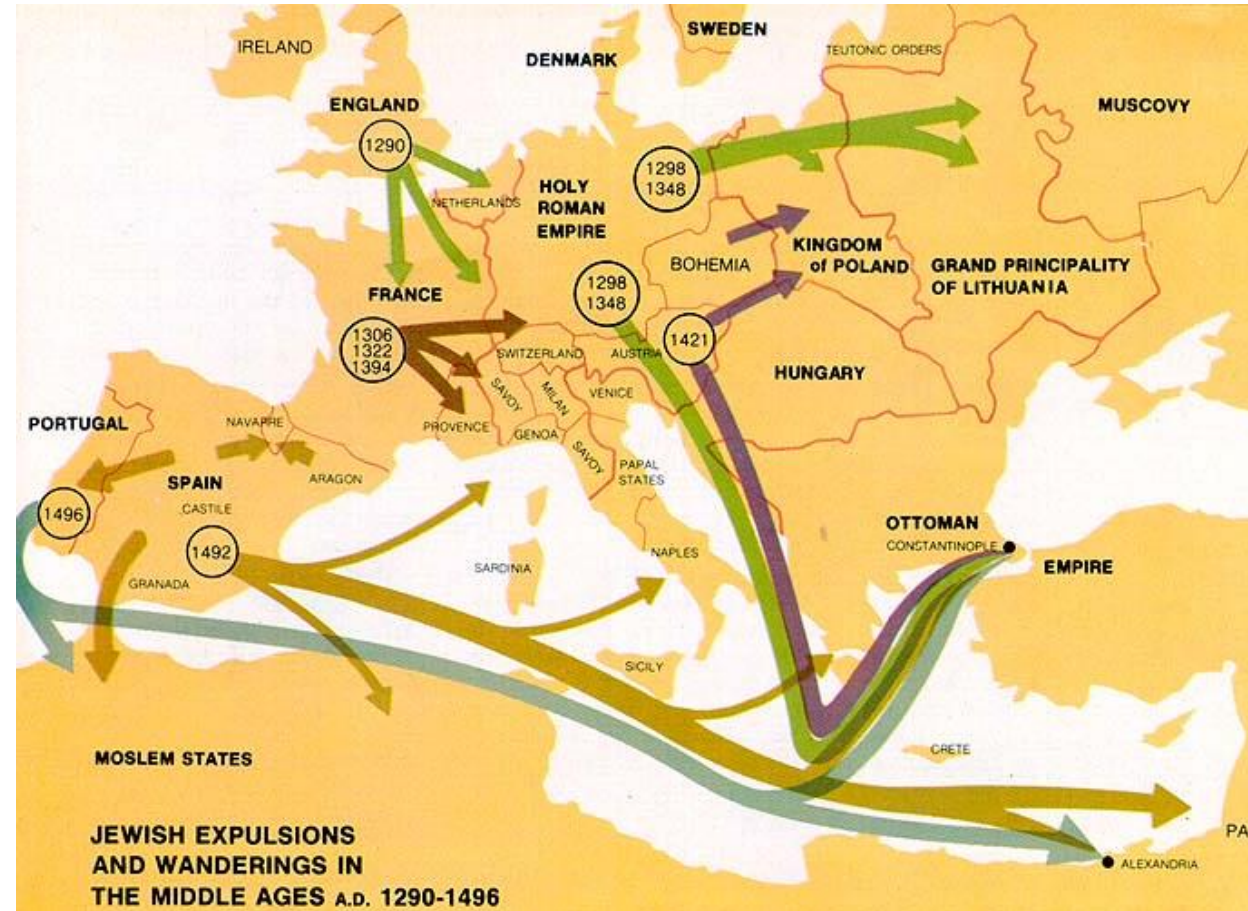
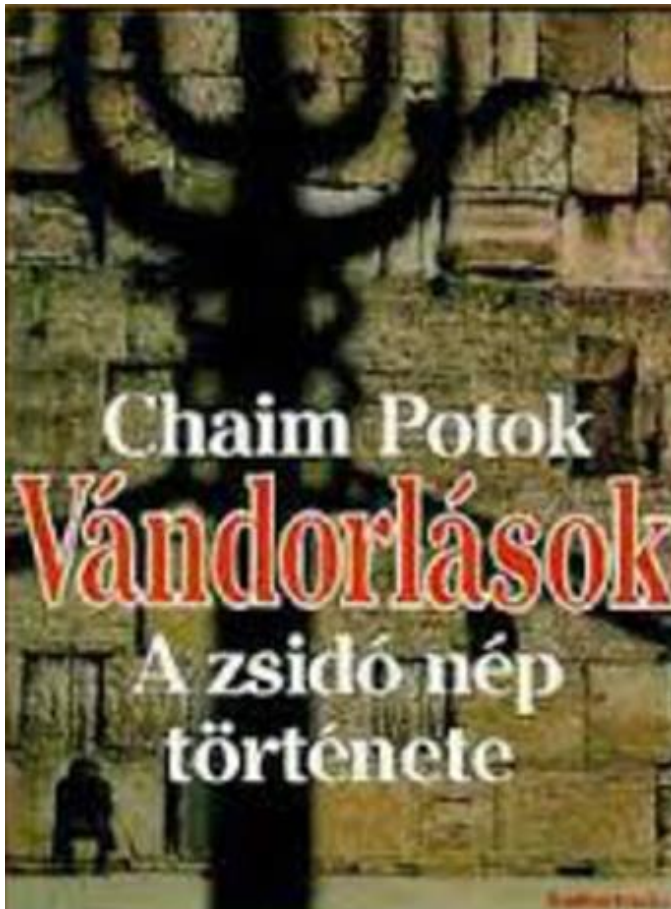
און איר זיצט אין הויז מיט דער נ'עבירה,
האַט **מורא** פֿאַר דער שפּאַנישער כאָלערע.
נעמט **עדווייס** און זייפֿט זיך פֿון דעם **טראָבל**,
טרינקט נאָר אַ גלעזל וויין און עסט שוין אויף דעם קנאָבל.

Nathan Hollander (zene), Harry Boens (szöveg), *Di Shpanishe kholere* (1919)

Forrás: Library of Congress, Heskes Collection, C.D. Box 6 – 879, <https://www.loc.gov/resource/ihas.200196342.0/?sp=4>.

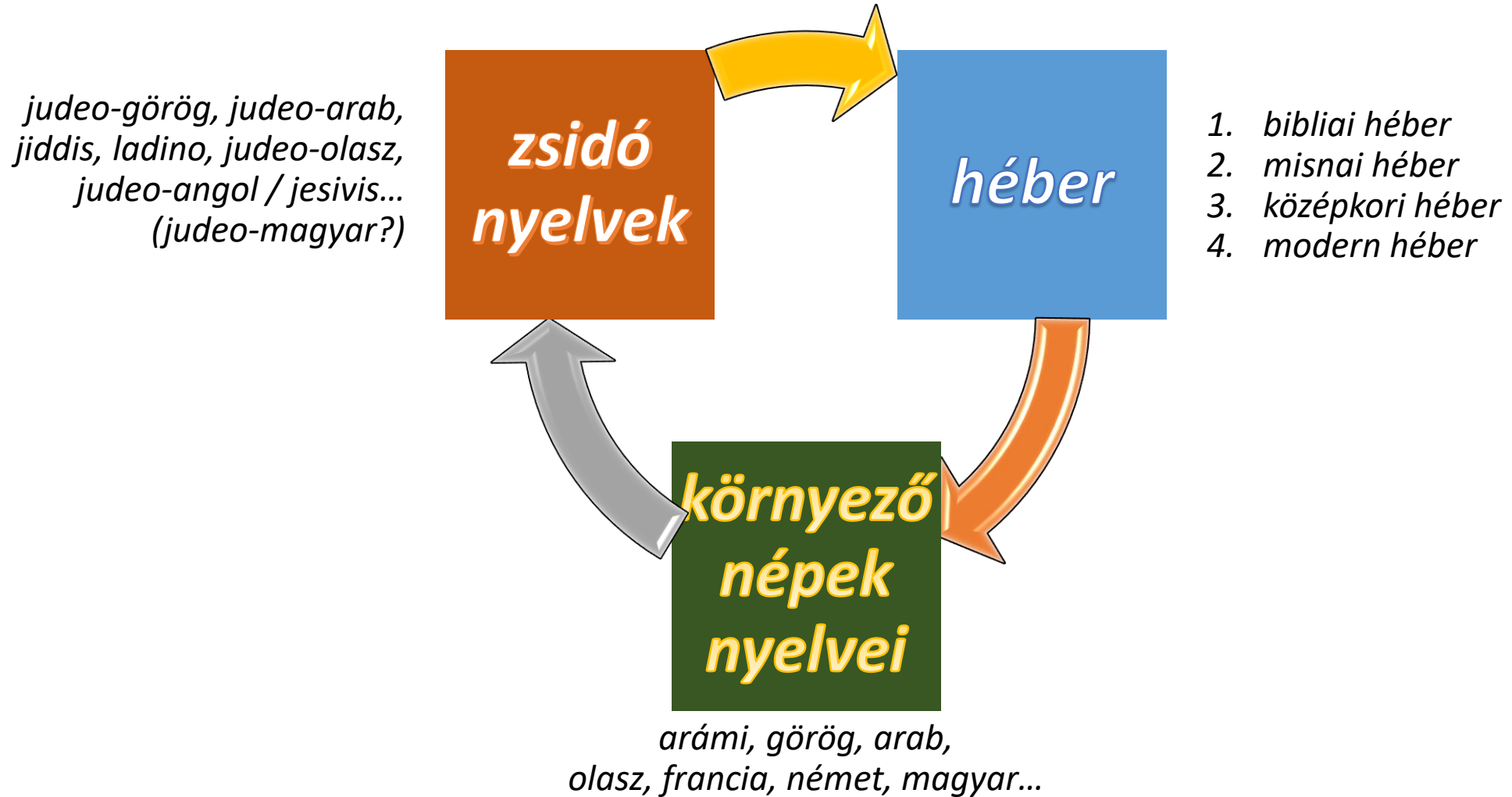
Lásd még: <https://www.facebook.com/watch/?v=697630477654666>.

A zsidó nép története, mint vándorlások története

http://moly.hu/system/covers/big/covers_384011.jpg?1456600918
<https://www.lds.org/bc/content/shared/content/images/gospel-library/magazine/ensignlp.nfo:o:354e.jpg>
http://ecx.images-amazon.com/images/I/512GY3DQE3L_SX283_BO1,204,203,200_.jpg

A zsidóság nyelvei

A zsidóság nyelvei

*judeo-görög, judeo-arab,
jiddis, ladino, judeo-olasz,
judeo-angol / jesivis...
(judeo-magyar?)*

**zsidó
nyelvek**

héber

1. *bibliai héber*
2. *misnai héber*
3. *középkori héber*
4. *modern héber*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak a
külvilággal?*

**környező
népek
nyelvei**

*arámi, görög, arab,
olasz, francia, német, magyar...*

*Vajon a zsidók
mennyire
azonosultak saját
múltjukkal?*

Hogyan jönnek létre a zsidó nyelvek?

1. hipotézis: nem volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletlen** elsajátítása
3. Ezért az alapnyelv vegyítése **hozott** elemekkel
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: jelentős

2. hipotézis: volt akkulturáció

1. Zsidó populáció érkezése
2. A környezet nyelvének **tökéletes** elsajátítása
3. Később további elemek vegyítése az alapnyelvbe
4. Társadalmi szegregáció, különálló identitás: kisebb

Hogyan jönnek létre a judeo-nyelvek?

Versengő elméletek

- **Társadalmi szegregáció:** automatikus és/vagy önkéntes és/vagy kényszerű, elkerülhetetlen a középkori társadalomban. Kevés kölcsönhatás → nyelv elfejlődik.
- **Korábbi zsidó nyelvek:** amikor a zsidó közösség átváltott egy új nyelvre, megőrizte a korábban beszélt zsidó nyelv(ek) elemeit.
Pl. judeo-francia a jiddisben: *bentshn* (< *benedicere*), *leyen* (< *legere / lire*).
- **A zsidó kultúrához kapcsolódó szavak:** pl. héber (és arámi) szavak a vallásgyakorlathoz, gasztronómiához, folklórhoz tartozó **REGISZTER**-ben.
- **Az oktatás, a kultúra és a presztízs nyelve:** a Bibliához, Talmudhoz, liturgiához kapcsolódó szavak a tanult rétegeken keresztül áramlanak be a nyelvbe. Más rétegek átveszik. Talmudi kifejezést használok = tanult vagyok.

Hogyan jön létre egy új zsidó nyelv? – három fázis

(Biró Tamás modellje)

- 0. fázis:
 - A zsidók letelepülnek egy új országban, és elsajátítják a helyi nyelvet 1-2 generáció alatt.
- 1. fázis: (pl. jinglis, judeo-újlatin nyelvek) **(szociolektus szóban)**
 - A továbbiakban kialakul a *beszélt nyelvben* egy zsidó szociolektus. Leírásra ritkán kerül.
- 2. fázis: judeo-arab és judeo-perzsa **(önálló írott norma)**
 - A héber betűket használó zsidók kialakítják saját *írott nyelvi* normáikat, amely a beszélt nyelven alapul, és eltér a környezet (funkc. diglossziával jellemzett) írásbeli normáitól.
- 3. fázis: keleti jiddis és ladino **(„poszt-ko-territoriális” nyelvek)**
 - Elszakadás a forrásnyelvtől, így a szociolektus önállóan fejlődő, különálló nyelvvé válik.

A [funkcionális] diglosszia

- **Többsnyelvűség (*multilingualism*):** egy személy több nyelvet beszél.
 - Az egyén szintjén.
 - Több L1 (= anyanyelv)? Korán vagy később elsajátított L2 (= idegen nyelv)?
- **Diglosszia:** több nyelv egy társadalomban.
 - A közösség / társadalom / ország szintjén. (Diglosszia, ha földrajzilag elhatárolt?)
Egy-egy egyén nem feltétlenül többsnyelvű.
 - Tipikusan más funkciókat töltenek be.
- Akrolektus (pl. irodalmi arab/német) és bazilektus (pl. helyi dialektus).
- Mezolektus: standardizálódott,
avagy a bazilektust anyanyelvként beszélő egyén (mindenki másképp)
igyekszik az akrolektuson nyelvi megnyilatkozást produkálni?

Judeo-nyelvek – néhány példa

- Judeo-arámi: arámi változatok az ókorban + modern judeo-arámi nyelvek
- Judeo-görög: hellenisztikus görög + jevanit (20. sz. végéig Görögországban)
- Judeo-arab
(országonként)
- Judeo-perzsa
- Judeo-berber
- Tat; karaim; ...
- Judeo-szláv
- Judeo-újlatin nyelvek: judeo-ófrancia, judeo-olasz, judeo-provanszál...
- Judeo-spanyol / ladino / dzsudezmo. Judeo-német → jiddis.

<i>funkcionális diglossia zsidó közösségekben</i>	
<i>akrolektus:</i>	irodalmi művek (judeo)arab nyelven (héber betűkkel?)
<i>mezolektusok:</i>	nyelvváltozatok spektruma (szerzőtől és helyzettől függ)
<i>bazilektus:</i>	beszélt zsidó szociolektus

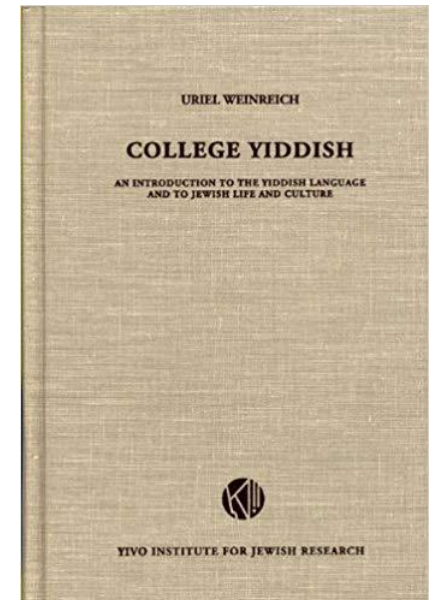
Judeo-language examples: Yiddish

- 11-14th c.: sociolect of (Southern) Middle High German.
- Hebrew, Aramaic, J-Greek and J-Romance inheritance.
- Hebrew and Aramaic: languages of rabbinic education.
- Since 14th – 15th century: gradual migration from German lands to Poland (& Lithuania) – Hence, Slavic influence.
- 18th c.: Poland partitioned: Russia, Prussia and Austria.
- Western Yiddish under German (and Dutch and Alsatian) influence, Eastern Yiddish under Slavic influence.
Yet, continuous contact and migration between the two.
- 19th c.: German and Russian as languages of education.
- 20th c.: Migration to US: English influence, and *Yinglish*.

A judeo-nyelvek halála

- Kisebb közösségek nagyobbakba olvadnak bele:
 - Például judeo-szláv a jiddisbe a középkor vége felé.
- Kiűzetés és fokozatos kivándorlás:
 - A judeo-francia megszűnik: zsidók többszöri kiűzetése Franciaországból a 13-14. században (végső kiűzetés: 1394).
- Haszkala: jiddis mint „rossz német”, „zsargon”, egy “nyelvtan nélküli nyelv”, a gettó tanulatlan és babonás zsidóinak nyelve.
 - Fokozatos váltás: nyugati jiddis > Jüdischdeutsch > Hochdeutsch; hollandiai jiddis > holland; elzászi jiddis > francia.
- Holokauszt & alija: judeo-arámi és judeo-perzsa dialektusok, jevanit stb. kihalnak; a ladinót egyre kevesebben beszélik.
- Jiddis: (1) haredi jiddis; (2) „College Yiddish”: olyanok őrzik meg a szekuláris jiddis kultúrát, akik az egyetemen tanulták azt.

*Nyelvek eltűnése:
szintén
nyelvtörténet,
szintén
szociolingvisztika,
a nyelvek
születésének az
ellentéte*

Középkori héber: dead or alive?

Judeo-/zsidó nyelvek: a zsidók valódi nyelve?

- Ebben az esetben:

Miért a héber *(ha egyáltalán hébernek nevezhető...)*

a modern Izrael Állam nyelve?

Lehetne-e német, jiddis vagy arab?

A válasz: következő alkalommal.

Képzeld el, hogy 1890-et írunk

- Korai cionista zsidó közösségek Palesztinában: milyen nyelven beszélünk?

héber

arab

jiddis

német

eszperantó

orosz

francia

török

Házi feladat jövő hétre

- Feladat:
 - Válasszon ki egy tetszőleges fejezetet a *Tanakh Ram*-ból [35.6.9.Ahu.1.].
 - Ez alapján gyűjtsön össze tíz érdekes különbséget a bibliai héber és a modern héber között. Keressen szisztematikusan fonológiai, morfológiai, lexikai és esetleg egyéb eltéréseket is.
 - A tíz eltérés közül öthöz írjon magyarázatként egy narratívát. Lehet kreatív, de használja a nyelvismeretét, a logikáját és az órán elhangzott fogalmakat is.
 - Nem szükséges „a tudományosan helyes” narratívát megalkotnia.

Judeo-magyar?

Szól a kakas már...

1. Szól a kakas már,
majd megvirrad már,
Zöld erdőben, sík mezőben
sétál egy madár.

2. Micsoda madár,
hej, de micsoda madár?
Zöld a lába, kék a szárnya,
engem oda vár.

4. De mikor lesz az már,
hej, de mikor lesz az már?
Jibóne hamikdos, ír Cijajn tömálé
(Ha felépül a Szentély, Sion városa benépesül),
akkor lesz az már!

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szó - la ka - kas már, Majd meg - vir - rad már. Zöld er - dő - ben, sík me - ző - ben sé - tál egy ma - dár.
5 Am E7 Am E7 Am Dm E7 E7
Mi - cso - da ma - dár, mi - cso - da ma - dár? Zöld a lá - ba, kék a szár - nya, en - gem o - da vár.
9 Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Várj ma - dár várj. Te csak mán - dig várj! Ha az Is - ten né - ked ren - deli, ti - ed le - szek már.
13 Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi - kor lesz az már, mi - kor lesz az már? Jibó - ne ha - nák - dos ír - Ci - jajn tö - má - lé,
16 F7 Am E7 Am E7 Am
ak - kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
19 Dm F7
Umip - né cha - to - é - nu go - nu méar - cé - nu, a - zért nincs az már!

3. Várj, madár, várj,
te csak mindig várj,
Ha az Isten néked rendel,
tiéd leszek már.

5. És miért nincs az már,
de miért nincs az már?
Umipné chatoénu golinu méarcénu
(Bűneink miatt száműztek országunkból),
azért nincs az már.

A magyar-zsidó irodalom első fél évszázada

Szól a kakas már

Hagyományos szöveg és dallam
(Nagykállói változat)

Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Szó - la ka - kas már, Majd meg - vir - rad már. Zöld er - dő - ben, sük me - ző - ben sé - tal egy ma - dár.
Am E7 Am E7 Am Dm E7
Mi - cso - da ma - dár, mi - cso - da ma - dár? Zöld a lá - ba, kék a szár - nya, en - gem o - da vár.
Am E7 Am E7 Am Dm F7 E7
Várj ma - dár várj. Te csak mún - dig várj! Ha az Is - ten né - ket ren - dett, ti - ed le - szek már.
Am E7 Am Am E7 Am Dm
Mi - kor lesz az már, mi - kor lesz az már? Jibó - ne ha - nük - dos ir - Ci - fajn tó - má - lé,
F7 3 E7 Am E7 Am E7 Am
ak - kor lesz az már! És mért nincs az már, de mért nincs az már
Dm 3 E7 3
Umip - né cha - to - é - nu go - á - nu méár - cé - nu, a - zért nincs az már!

Mikor lesz az már? Mikor lesz az már?
Se-jibbone ha-mikdos, ir Cion tamale,
akkor lesz az már! (18. sz. vége)

Rosenzweig Salamon:

Egy magyar izraelitának bús dala megvetett szerelméről (1848)

Bús dalt zengek! Szívrepesztőt!
Mert búsítja lelkemet,
Hogy forró szerelmem tárgya
Viszont engem nem szeret.

Hogy nem szeret az, a kiért
Élni, halni dicsőség;
Nem szeret, bár édes anyám,
S érte szívem lánggal ég.

Anyám! Anyám! Drága **hazám!**
Mért nem szánod fiadat?
Félreismerni mi késztet?
Mi gúnyolni jajimat?

Tán azt tartod, hogy nem lehet
Haza iránt vonzalmam?
Téged anyaként szeretni,
Hogy nincs arról fogalmam?
[...]

*Milyen nyelven?
Van-e kódváltás?
Ki a szerelem tárgya?
Hova vágyakozik?*

Azonos jelentés, mégis más

macesz

haver

madrich

davenolás

pászka

barát

ifjúsági vezető

ima

Ki és miért használja az egyiket vagy a másikat?

A kódválasztás jelentősége

gut sábesz!

jó szombatot!

sábát sálom!

- Nyelvünkkel, szóhasználatunkkal (akaratlanul is) állást foglalunk:
 - *Hagyományos – magyar – modern izraeli zsidó identitás?*
- A hallgatóban (észrevétlenül is) hatást vált ki:
 - *Szimpatizálnak velem*
 - *Elutasítják azt*
 - *Új gondolatokat indít meg bennük*

Egy kutatási projekt: judeo-magyar?

Sarah Bunin Benor

- Jewish Lexicon Project: <https://www.jewishlanguages.org/dictionaries>
 - *Jewish English, Jewish Latin American Spanish, Jewish French, Jewish Russian, Jewish Swedish* van már + kérés, hogy csináljunk *Jewish Hungarian*-t is.
- Mitől zsidó nyelv egy zsidó nyelv / judeo-nyelv?
Héber betűk? Zsidók beszélik? Speciális nyelvi jellegzetességgel bír?
- Héber-jiddis eredetű szókincs a magyarban
behemót *raus ha-sono* *svüesz* *szikesz*
- ➔ • Magyarul beszélő zsidó közösség szociolektusa, repertoire-ja.
„kitanuljuk belőle”? „madrich”? „sabbat salom” vagy „gut/git sabsesz”?
- Projekt kisebb csoporttal + *crowd sourcing*?

זײַ געזונט < be well

Pidzsin és kreol nyelvek

Pidzsin és kreol nyelvek

- Elavult nézetek: primitív emberek nem képesek megtanulni az európai nyelveket?
A sabir nyelv (középkori lingua franca a mediterrán térségben) relexifikációi francia, angol, portugál, stb. szókinccsel?
- Hagyományos nézet (pidzsin-kreol ciklus):
 - Többszempvű közösség közös nyelv nélkül (pl. ültetvényeken és kereskedelmi központokban): kialakul egy egyszerű közös jelrendszer a kommunikáció céljaira.
 - Pidzsin: kontaktusnyelv közös nyelvvel nem rendelkezők közötti kommunikáció során > a rendszeres érintkezés miatt a közvetítőnyelv szabályai megszilárdulnak.
 - A közösségben található nyelvekből + univerzális (kognitív, kommunikációs) elvek.
 - Kreol: a következő generáció ezt a „tört” jelrendszer sajátítja el, mint anyanyelvet, és kicsit átalakítja *teljes értékű nyelvi rendszerré*. **A pidzsin kreolizációja.**
 - Híres, mert jól dokumentált példa: nicaraguai jelnyelv.
 - Kreol: **szubsztrátum nyelv** (tipikusan afrikai) és **lexifikáló nyelv** (főleg európai, pl. „francia/angol/portugál alapú kreolok”; de léteznek arab alapú kreolok is).

Pidzsin és kreol nyelvek

- Hagyományos nézet (pidzsin-kreol ciklus, *folytatás*):
 - Pidzsin: kontaktusnyelv közös nyelvvel nem rendelkezők közötti kommunikáció során > a rendszeres érintkezés miatt a közvetítőnyelv szabályai megszilárdulnak.
 - Kreol: a következő generáció ezt a „tört” jelrendszer sajátítja el, mint anyanyelvet, és kicsit átalakítja *teljes értékű nyelvi rendszerré*. **A pidzsin kreolizációja.**
 - A közösségben található nyelvekből + univerzális (kognitív, kommunikációs) elvek.
 - *Derek Bickerton*-féle **bioprogram-hipotézis**: amikor a következő generáció anyanyelvként sajátítja el a pidzsin, az a velünk született Univerzális Nyelvtannak megfelelően (vö. Chomsky innátista felfogásával) átalakul, *természetes nyelvvé* válik.
 - Kreol: **szubsztrátum nyelv** (tipikusan afrikai) és **lexifikáló nyelv** (főleg európai, pl. „francia/angol/portugál alapú kreolok”; de léteznek arab alapú kreolok is).
 - Majd: a kreol nyelv *továbbfejlődik*, egyre kevesebb tipikus kreol jellegzetesség.
 - Avagy: **dekreolizáció** a lexifikáló nyelv hatására: diglosszia, a kreol képezi a basilektust, a lexifikáló [európai] nyelv az akrolektust. Közötte mezolektusok: a beszélők „javítják” a kreoljukat az akrolektus mintájára. **Posztkreol kontinuum.**

Pidzsin és kreol nyelvek

- Hagyományos nézet (pidzsin-kreol ciklus):
 - Pidzsin: többnyelvű közösség közös nyelv nélkül > kreol > posztkreol kontinuum.
 - Pidginizálódás: L2-tanulás, korlátozott bemenettel ↔ kreolizálódás: L1-tanulás.
- Manapság új elképzelés:

a (klasszikus) kreol nyelvek nem feltétlenül pidzsinekből alakultak ki.

 - Salikoko Mufwene: a pidzsin nyelvek kereskedelmi központokban, a kreol nyelvek viszont ültetvényeken alakultak ki, nincs köztük kapcsolat. Az ültetvényeken az első, kis létszámú rabszolga-kolóniák még jól megtanulták az európai nyelvet. Majd idővel, ahogy újabb rabszolgaszállítmányok érkeztek, és csökkent a napi kapcsolat a rabszolgatartókkal, úgy alakult ki a kreol (Enoch Aboh: „hibrid nyelvtanok”; vö. még Sarah Benor Bunin: „etnolingvisztikai repertoárok”).
- A zsidó nyelvek, mint pidzsin és/vagy kreol nyelvek?

Szociolingvisztika:
elméleti összefoglalás

A nyelv és beszélője

Szociolingvisztika

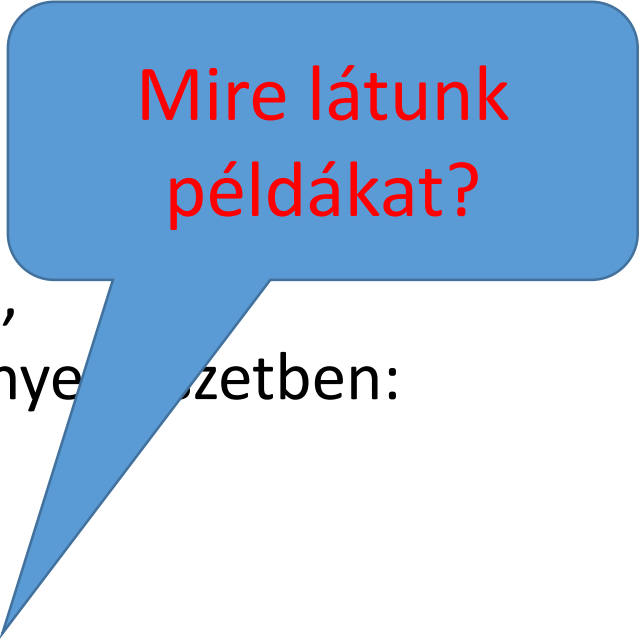
A nyelv és a társadalom kölcsönhatásának a vizsgálata, szociológiai szempontok és szociológiai módszerek a nyelvészetben:

- Nyelvváltozatok, „kódok”:
 - dialektusok, szociolektusok, etnolektusok, religiolektusok...
 - stílusok és regiszterek
- Kétnyelvűség: (a) egyéni és (b) társadalmi szinten. Funkcionális diglosszia.
- Kódváltás, kódkeverés: nyelvi, társadalmi és kommunikációs okok a kódválasztás mögött
- Társadalmi viszonyok nyelvi kifejezése: udvariassági formák, társadalmi nemek, stb.
- Nyelvtervezés, nyelvpolitika
- ...

Szociolingvisztika

A nyelv és a társadalom kölcsönhatásának a vizsgálata, szociológiai szempontok és szociológiai módszerek a nyelvhasználatban:

- Nyelvváltozatok, „kódok”:
 - dialektusok, szociolektusok, etnolektusok, religiolektusok...
 - stílusok és regiszterek
- Kétnyelvűség: (a) egyéni és (b) társadalmi szinten. Funkcionális diglosszia.
- Kódváltás, kódkeverés: nyelvi, társadalmi és kommunikációs okok a kódválasztás mögött
- Társadalmi viszonyok nyelvi kifejezése: udvariassági formák, társadalmi nemek, stb.
- Nyelvtervezés, nyelvpolitika
- ...

Mire látunk példákat?

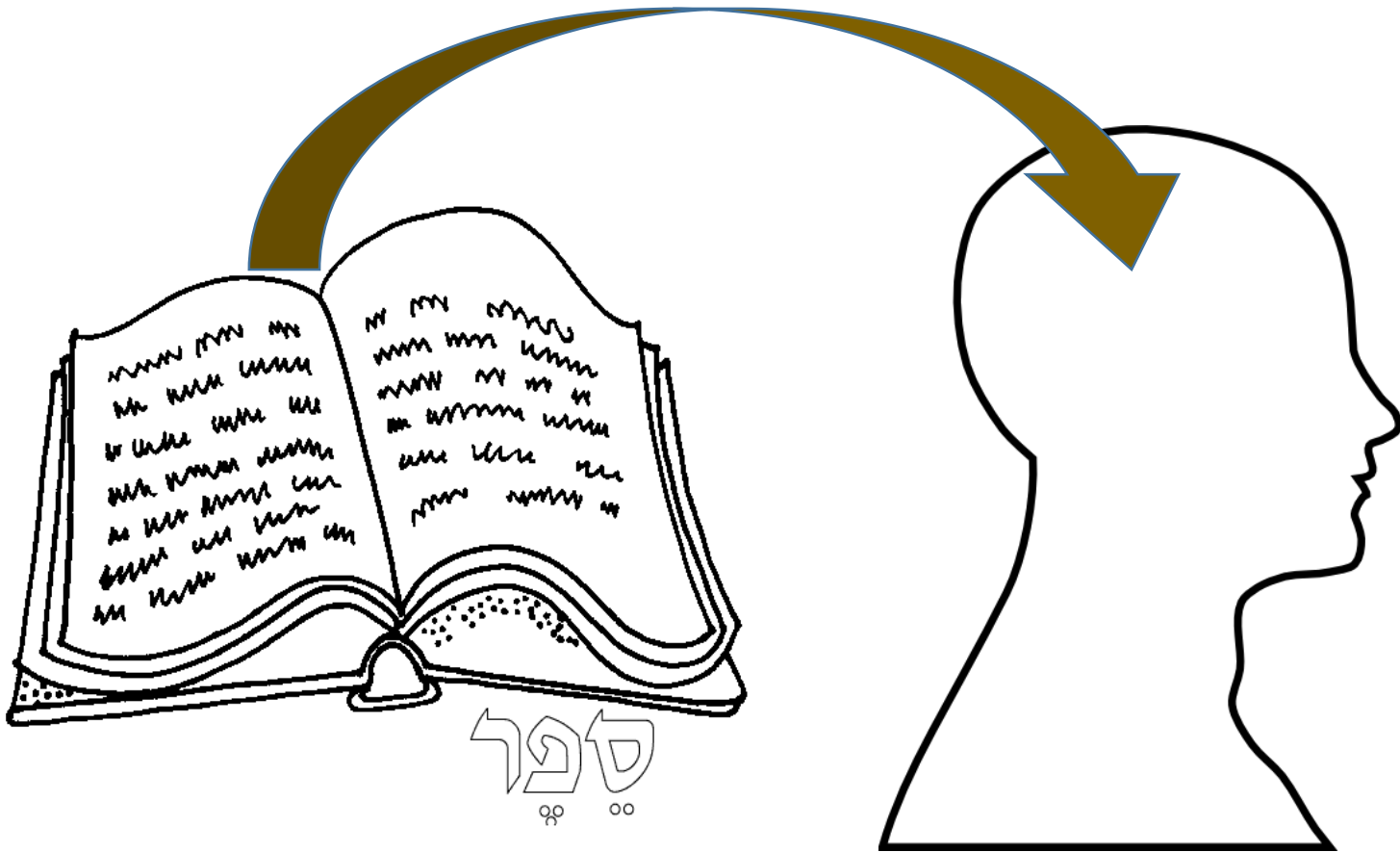
„Filológiai nyelvészet”

Hagyományos, valamint modern, korpusz-alapú nyelvészet: egy korpuszban (szent könyvben, irodalmi klasszikusokban, beszélt nyelvi korpuszban, újságkorpuszban...) található nyelvi adatokra fókuszál. A nyelv leírása, modellezése szempontjából a szöveg szerzője másodlagos.

„Filológiai nyelvészet”

Hagyományos felfogás: adott korpuszból indulunk ki, annak nyelvét tekintjük a nyelvnek. Ebből másodlagosan következtetünk a korpusz szerzője nyelvére.

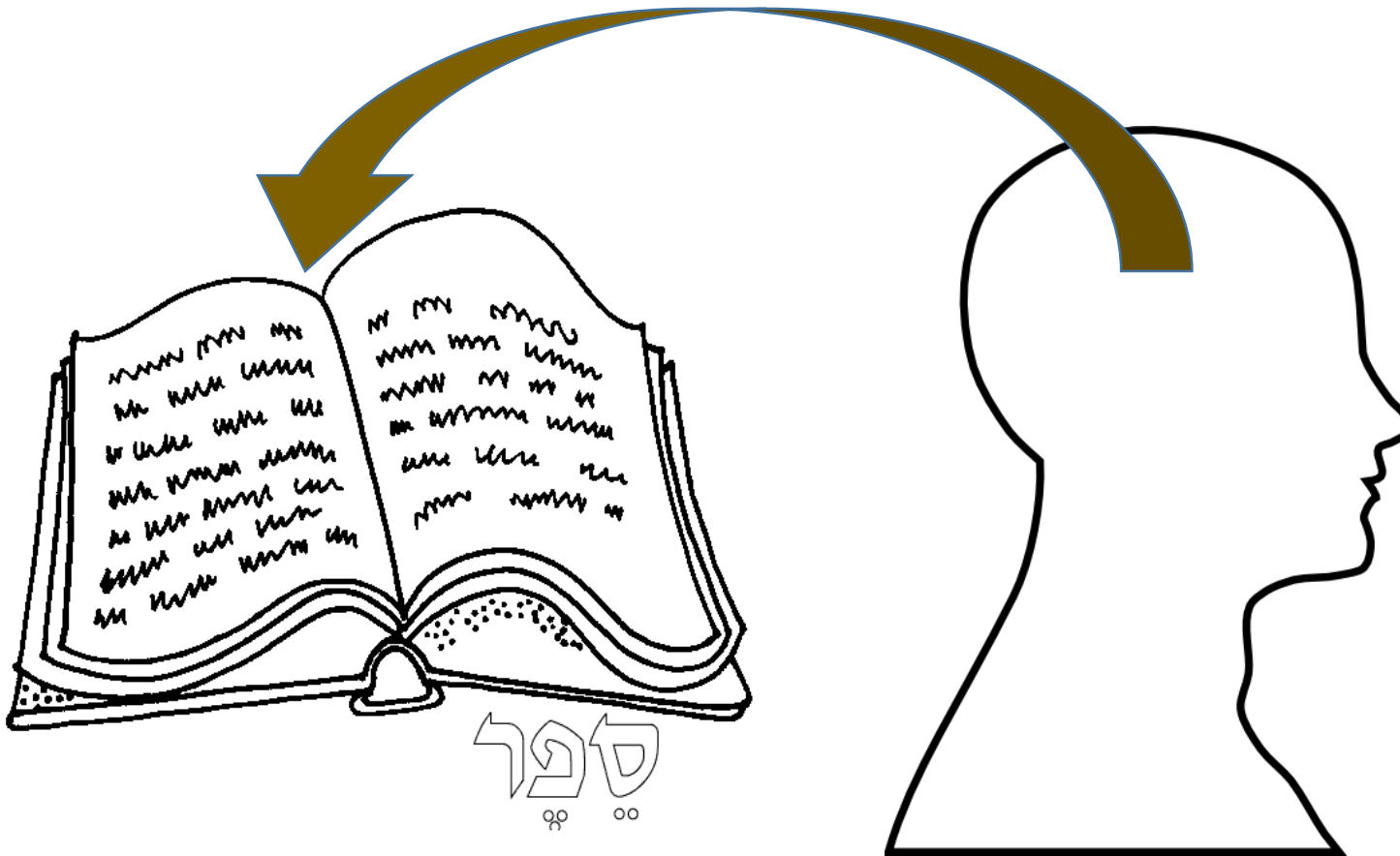

„Filológiai nyelvészet”

Javasolt modern felfogás: a korpusz, mint egy beszélő nyelvének a terméke.

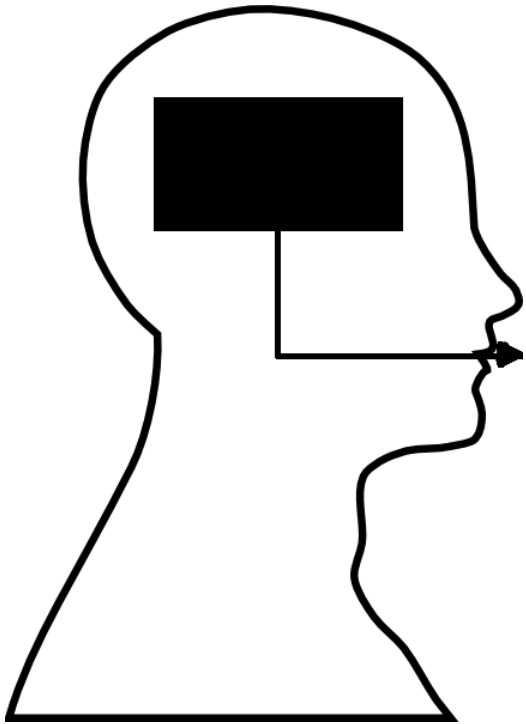
Milyen lehetett az a nyelv, amely ezt a terméket eredményezte?

(V.ö. Bayesian inference.)

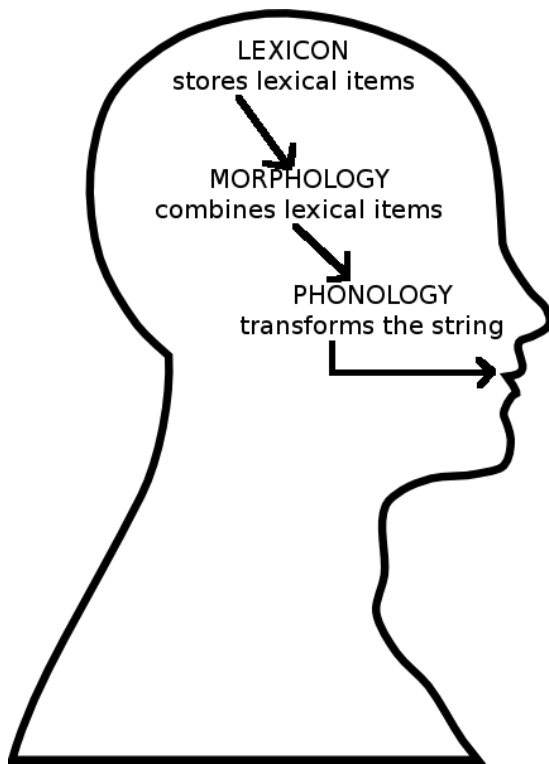
Strukturalista nyelvészet

Behaviorizmus: a beszélő agyában egy fekete doboz van, amely bemenetekre (ingerekre) kimenettel (reakcióval, viselkedéssel) reagál.

Generatív nyelvészet

Generatív nyelvtan: a cél a beszélő agyában lévő fekete doboz felnyitása, belső szerkezetének, összetevőinek, működésének a megértése.

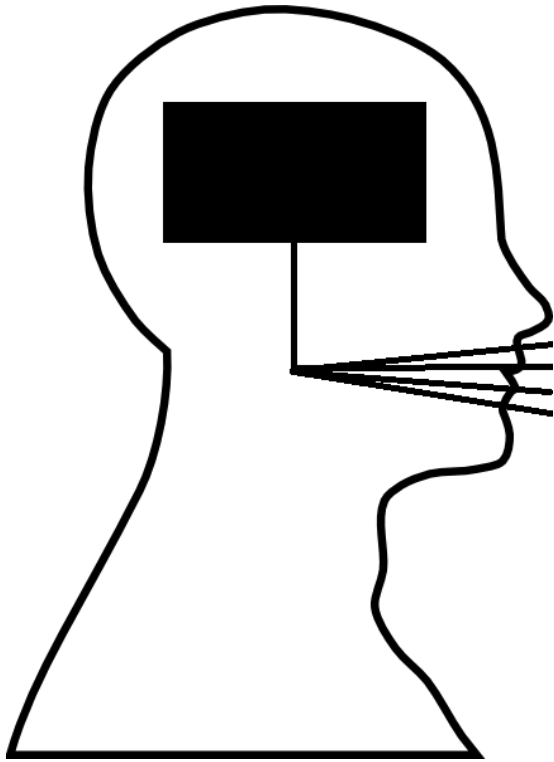

Lexicon: stores lexical items

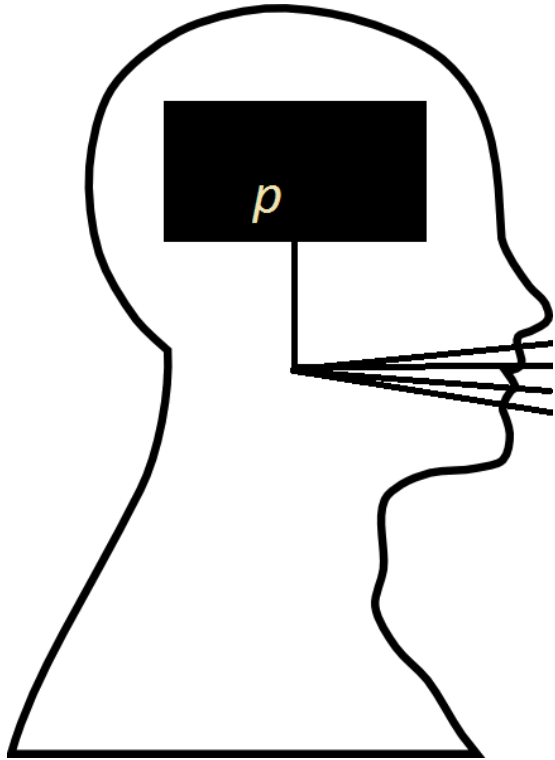
Morphology and syntax: combines lexical items

Phonology: transforms the string

Variáció a nyelvben: több kimenet is lehetséges. A variáció klasszikusan szabad variáció (például *dzsungelban* ~ *dzsungelben*). De vajon idesoroljuk a performanciahibákat (például *férfivel*) is? És mi mást? Például a stiláris és dialektális különbségeket? Hol a határ a variáció egyes típusai között? Egyformán akarjuk modellezni ezeket a típusokat?

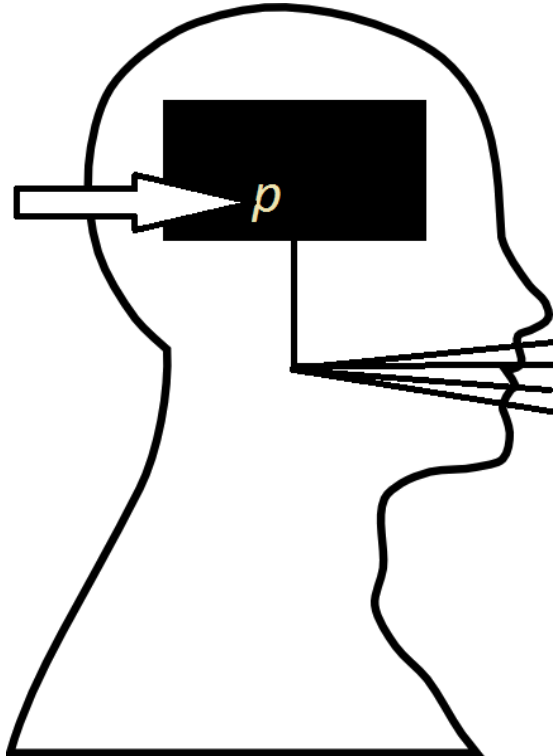

Stochasztikus (probabilisztikus) nyelvten: Nem csupán kvalitatív módon leírjuk, modellezzük vagy magyarázzuk a variációt, hanem a kvantitatív arányok is fontosak. A stochasztikus nyelvten egy vagy több p valószínűségi paramétert is tartalmaz.

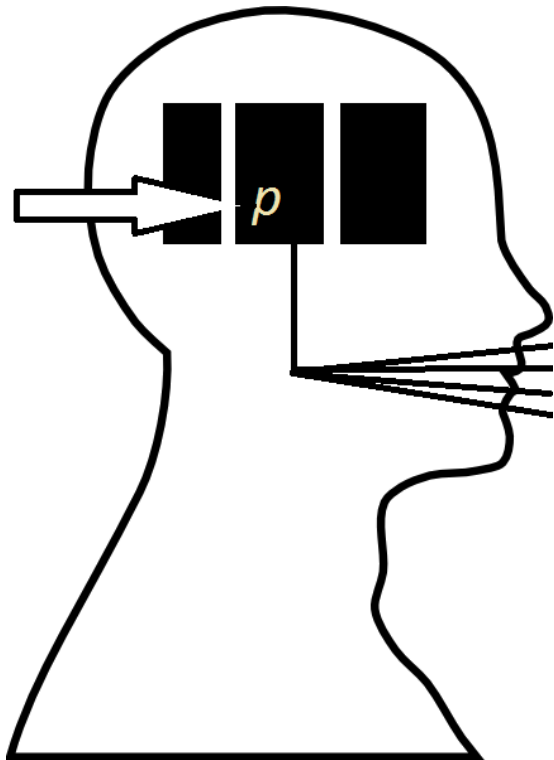
A sztochasztikus nyelvten paraméterei mitől függenek?

A bevezetett valószínűségi paramétert vagy paramétereket – és ennek következtében a produkált alakok eloszlási arányát is – külső tényezők (például a stílus, a kontextus, a beszédtempó) határozzák meg valamilyen módon.

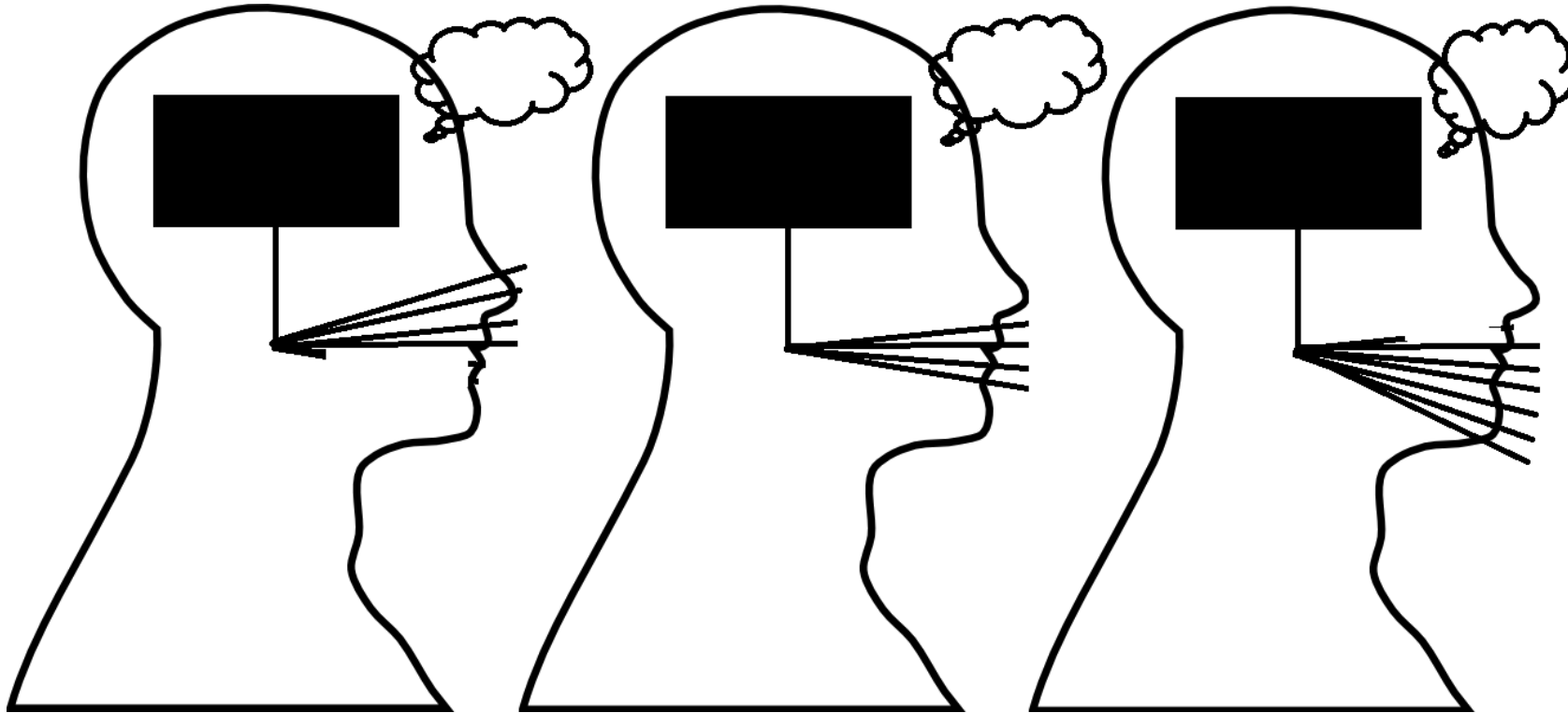
Több nyelvtan egyetlen beszélő agyában: Egyetlen beszélő lehet, hogy nem egy, hanem több mentális nyelvtannal is rendelkezik. Például mert többnyelvű. Vagy mert egy nyelv több változatát (például dialektusát) is ismeri. Vajon a formális és az informális nyelvet is különböző nyelvtanokkal kell leírunk?

Ha például informális kontextusban, szóban, másként ragozzuk az *ik*-es igét, mint írásban, akkor két nyelv van az agyunkban, amelyek csak egyetlen apróságban különböznek?

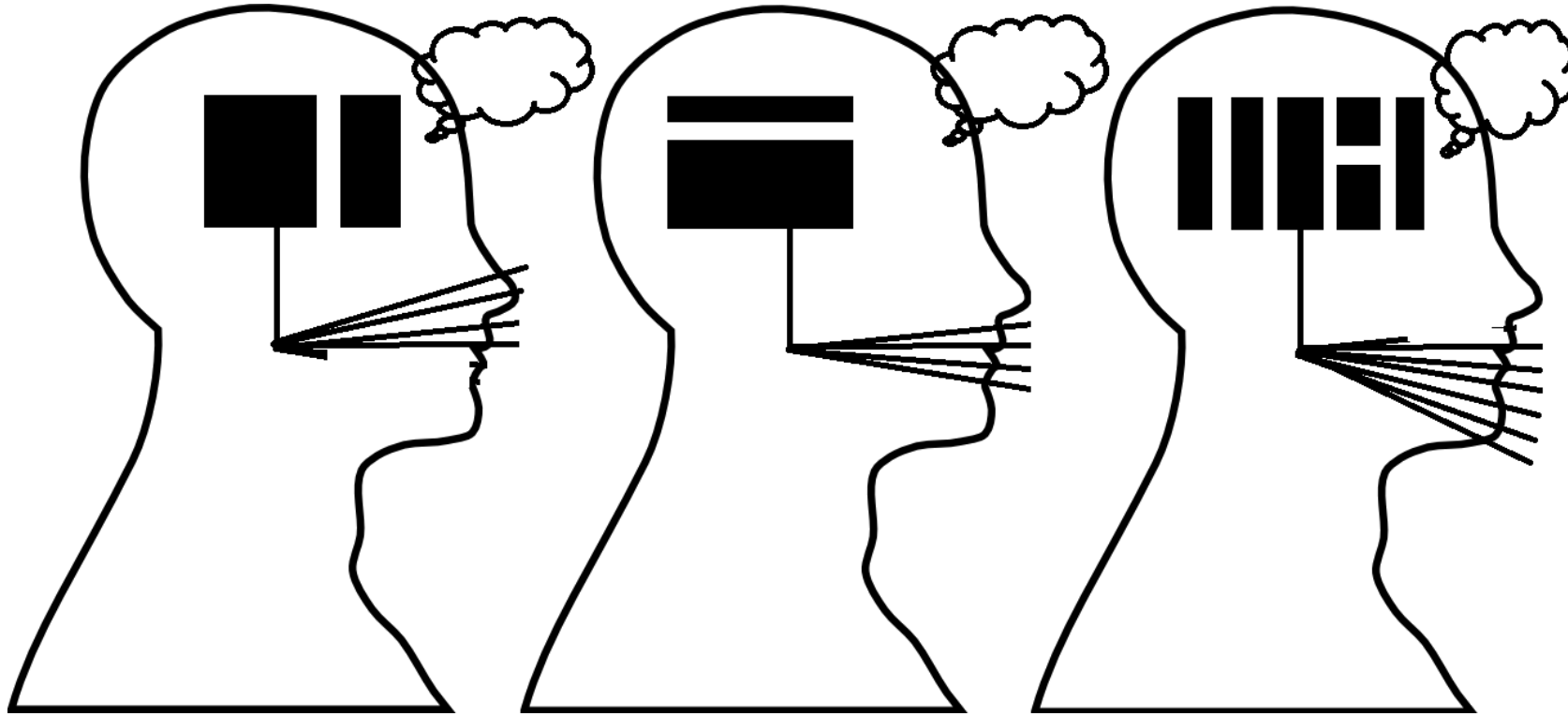
Szociolingvisztika

Beszélőközösség/nyelvközösség: Egy beszélőközösségben/nyelvközösségben sok beszélő van jelen, akiknek a mentális nyelvtanai kisebb vagy nagyobb mértékben különbözhetnek egymástól. Ha minden beszélő csak egy alakot használna, akkor is sokféle alak eloszlását figyelhetnénk meg közösségi szinten, például egy korpuszon. A beszélők társadalmi-gazdasági helyzete, iskolázottsága, etnikai, vallási, politikai identitása is összefügg ezekkel a különbségekkel.

Szociolingvisztika

Többsnyelvű társadalom: A társadalom tagjainak a nyelvtana – benne az egyéni (idiolektus) szintű variáció – bármely fentebbi modellel elemezhető. Különösen érdekes eset az, amikor az egyes tagok is többsnyelvűek, még hozzá nem ugyanolyan módon többsnyelvűek.

A héber nyelvészet történetéből

Lásd külön diasoron!

Az írásról

Lásd külön diasorokon:

- Az írásról:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-iras.pdf>

- A sémi nyelvekről:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-semi.pdf>

- Fonológia:

<http://birot.web.elte.hu/courses/2018-nyelvt/nyelvt2018-fonologia.pdf>

Viszlát jövő szerdán!